

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949

Cilt | Volume 23 • Sayı | Number 2

Aralık | December 2024

Enderun Mektebi Odalarından Kiler Koğuşu'nun Kitapları

The Books of Cellar Ward (Kiler Koğuşu) of Enderün School Rooms

Meral BAYRAK FERLİBAŞ

Prof. Dr. | Prof.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı

Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Humanity and Social Sciences, History Department, Modern History

Eskişehir, Türkiye

mbayrak@ogu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-6368-740X>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 12.07.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 05.11.2024

Yayın Tarihi | Published: 30.12.2024

Atıf | Cite As

Bayrak Ferlibaş, Meral. "Enderun Mektebi Odalarından Kiler Koğuşu'nun Kitapları". *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/2 (2024), 685-725. <https://doi.org/10.14395/hid.1514998>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yapay Zeka Etik Beyanı: Yazar bu makalenin hazırlanma sürecinin hiçbir aşamasında yapay zekadan faydalanılmadığını; bu konuda tüm sorumluluğun kendisine(kendilerine) ait olduğunu beyan etmektedir.

Etik Bildirim: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two external double-blind peer review.

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Artificial Intelligence Ethical Statement: The author declares that artificial intelligence was not utilized at any stage of the preparation process of this article and accepts full responsibility in this regard

Complaints: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Books of Cellar Ward (Kiler Koğuşu) of Enderûn School Rooms

Abstract

Enderûn School, which had an important place in the Ottoman education system, was established with the aim of training qualified civil and military personels for the state. This institution consisted of rooms or wards where gradual education was provided, and those with superior qualities among the devshirmes were taken here and subjected to special training. In Enderûn, the education started in Great and Small Chambers (Büyük and Küçük Oda) and ended in the Private Chamber (Hâs Oda) at the highest level after the education they received in the palaces of Edirne, Galata, İbrahim Pasha and İskender Çelebi, which was a kind of preparatory school. In the first two rooms of the education, which continued in seven stages, basic courses were given in addition to Turkish, Arabic and Persian without specialisation. Those who successfully completed these stages were given the opportunity to develop their individual skills by providing theoretical lessons in the other rooms and the opportunity to practice due to their obligation to fulfil the work of the room they were in. Inner boys (İç oğlanlar), who also received art education according to their talents, were also trained in various sports branches. Those who completed the training period in each room were promoted to the next level as they were deemed successful, thus endeavouring to bring the best ones to a level to serve the state.

Since the Qur'ân al-Karîms and books in the library of the Cellar Room (Kiler Odası), which is one of the rooms here, are the subject of the article, brief information about this room is given and the works, most of which are manuscripts, are introduced, and the other rooms are excluded from the study. The members of the Cellar Room, which is in the fifth rank of the Enderûn School from bottom to top, were assigned to meet all kinds of food and beverage needs of the sultan and the harem under the direction of the cellar master (kilercibaşî) called serkilârî-i hâşşa, and serving food to the sultan was also given to this ward. The charge of supplying candles for the palace rooms and masjids and the preparation of the tarpaulins used in injuries were included among the duty of the room's members. In addition to these duties, the inner boys received theoretical education and completed courses that were similar to the education given in madrasas, and tried to be successful by reading books on religious sciences, ethics, grammar, literature and history.

Information about the books in the ward was found in a register (defter) belonging to the Topkapı Palace Museum Archive in the Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives Ottoman Archive, and these data, which provide information about the theoretical education here, are tried to be explained within the scope of the article. The aforementioned register was kept due to a waqf established by Süleyman Agha, the cellar's chamberlain (Kiler Kethüdasî) of the period, in Evsât-ı Muharrem 1154/29 March-7 April 1741, in order to ensure the protection of the Qur'ân al-Karîms and some of the books in the library of the room after some of them were lost, and the books in the library were recorded with all their characteristics. The register, which was prepared with the aim of determining the current situation at the time of the waqf's establishment and to control the books in the following process based on these records, was first written Muşhafs from large to small according to their size, then Qur'ân al-Karîm chapters, En'âms and prayer books, then tafsir, hadith, fiqh, jurisprudence, al-'akâ'id, Sufism and logic books, works on Arabic grammar and other books on various subjects. The types of calligraphy, the number of lines on the pages and the illumination features of the Qur'ân al-Karîms of these manuscripts, most of which are in the category of rare works, are recorded separately, and if they were endowed, it is especially stated by whom they were donated. The books that had previously been in the library but had been lost were also noted, and efforts were made to preserve the books through the protector of the books (hâfîz-i kütüb), who was employed by the waqf established to prevent further losses. The data in the register enable to the writing of this article, which aims to know the manuscript and illuminated Qur'ân al-Karîms and books on various subjects, most of which are manuscripts, which are believed to have been found in other rooms of the Enderûn School, and thus to learn which works were taught to the inner boys during their education. The data in the register enabled to the writing of this article, so it is aimed to know the manuscript and illuminated Qur'ân al-Karîms and books on various subjects, most of which are manuscripts, which are believed to have been found in other rooms of the Enderûn School, and thus to learn which works were taught to the inner boys during their education.

Keywords: Ottoman History, Topkapı Palace, Enderûn School, Cellar Room, The Library of the Cellar Room, Illuminated Qur'âns, Manuscript Books, Rare Artifacts.

Enderun Mektebi Odalarından Kiler Koğuşu'nun Kitapları

Öz

Osmanlı eğitim sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olan Enderun Mektebi devlet için nitelikli mülkî ve askerî personel yetiştirmek gayesiyle hayata geçirilmiştir. Bu kurum kademeli eğitimin verildiği oda veya koğuş denilen dairelerden oluşmuş, devşirmelerden üstün özelliklere sahip olanlar buraya alınarak özel eğitime tâbi tutulmuştur. Bir çeşit hazırlık okulu durumundaki Edirne, Galata, İbrahim Paşa ve İskender Çelebi saraylarında gördükleri eğitimden sonra bir elemenden geçirilerek başarılı bulunanların alındığı Enderun'da, Büyük ve Küçük

Oda'da başlayan eğitim en üst derecedeki Has Oda'da son bulmuştur. Yedi kademede devam eden eğitimin ilk iki odasında branşlaşma olmaksızın Türkçe, Arapça ve Farsçanın yanında temel dersler verilmiştir. Bu aşamaları başarıyla tamamlayanlara diğer odalarda teorik derslerle buldukları odanın işlerini yerine getirme yükümlülükleri nedeniyle uygulama yapma imkânı sağlanarak bireysel becerilerini geliştirme fırsatı tanınmıştır. Yeteneklerine göre sanat eğitimi de alan iç oğlanlar ayrıca çeşitli spor dallarında yetiştirilmiştir. Her bir odadaki eğitim süresini dolduranlar başarılı bulundukça üst seviyeye geçirilmiş böylece en iyilerin devlete hizmet edecek düzeye getirilmesine gayret edilmiştir.

Buradaki odalardan biri olan Kiler Odası'nın kitaplığındaki Kur'ân-ı Kerîmler ile kitaplar makaleye konu edildiğinden bu oda hakkında kısaca bilgi verilerek büyük çoğunluğu yazma olan eserler tanıtılmış, diğer odalar çalışmanın dışında bırakılmıştır. Aşağıdan yukarıya doğru sıralandığında Enderun Mektebi'nin beşinci derecesinde bulunan Kiler Odası'nın mensupları serkilârî-i hâssa denilen kilercibaşının idaresinde padişah ile haremın her türlü yiyecek ve içecek ihtiyacını karşılamakla görevlendirilmiş, padişaha yemek servisi yapmak bu koğuşun sorumluluğuna verilmiştir. Saray odalarıyla mescitlerin mumlarını temin etme vazifesi ile yaralanmalarda kullanılan sargı tarzındaki muşambaların hazırlanması da görevleri arasına dahil edilmiştir. Bu görevleriyle birlikte teorik eğitim alan iç oğlanları medreselerde verilen eğitim ile benzerlik gösteren dersleri tamamlamış, dinî ilimler, ahlak, dil bilgisi, edebiyat ve tarih ile ilgili kitaplardan okuyarak başarılı olmaya çalışmıştır.

Koğuşta bulunan kitaplar hakkındaki bilgilere Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ne ait bir defterde rastlanmış, buradaki kuramsal eğitime dair bilgi edinmeyi sağlayan bu veriler makale kapsamında anlatılmaya çalışılmıştır. Bahsedilen defter, odanın kitaplığında bulunan Kur'ân-ı Kerîmler ile kitaplardan bir kısmının kaybolması üzerine bunların korunmasını sağlamak için dönemin Kiler Kethüdası Süleyman Ağa tarafından Evâsıt-ı Muharrem 1154/29 Mart-7 Nisan 1741'de kurulan bir vakıf nedeniyle tutulmuş ve kitaplıktaki kitaplar bütün özellikleriyle kayda geçirilmiştir. Vakfın kurulduğu dönemde mevcut durumu saptamak ve sonraki süreçte kitapların kontrolünü bu kayıtları esas alarak yapmak gayesiyle hazırlanan deftere, önce boyutlarına göre büyükten küçüğe doğru Mushaflar, ardından Kur'ân-ı Kerîm cüzleri, En'âmîlar ve duanâmeler, daha sonra da sırasıyla tefsir, hadis, fıkıh, akâid, tasavvuf ve mantık kitaplarıyla Arapça gramerine yönelik eserler ayrıca çeşitli konuları içeren diğer kitaplar yazılmıştır. Çoğu nadir eser kategorisinde olan el yazması bu eserlerin hat çeşitleri, sayfaldaki satır sayıları ve Kur'ân-ı Kerîmlerin tezhip özellikleri ayrı ayrı kaydedilmiş, şayet vakfedilmiş ise kim tarafından bağışlandığı özellikle belirtilmiştir. Önceden kitaplıkta mevcut olduğu halde kaybolmuş olan kitaplar da not edilmiş, bunlardan başka kayıpların olmaması için kurulan vakıf sayesinde görevlendirilen hâfız-ı kütüb aracılığıyla kitapların muhafazasına gayret gösterilmiştir. Defterdeki veriler bu makalenin yazılmasını sağlamış böylece Enderun Mektebi'nin diğer odalarında da benzerlerinin bulunduğu zannedilen el yazması ve tezhipli Kur'ân-ı Kerîmler ile çoğu yazma olan çeşitli konulara dair kitapların bilinmesi, dolayısıyla iç oğlanlara eğitimleri sırasında okutulan eserlerin hangileri olduğunun öğrenilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Topkapı Sarayı, Enderun Mektebi, Kiler Odası, Kiler Odası Kütüphanesi, Tezhipli Kur'ân-ı Kerîmler, El Yazması Kitaplar, Nadir Eserler.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde idarî ve askerî kadrolar için özel olarak seçilenlerin yetiştirildiği bir eğitim kurumu olan Enderun Mektebi,¹ XIX. yüzyıla kadar Osmanlı kaynaklarında Sarây-ı Cedîd-i Âmiri veya Yeni Saray şeklinde ifade edilen Topkapı Sarayı'nın² bölümleri arasında yer almıştır. Saray teşkilatının Birun ve Harem ile birlikte üç ana bölümünden biri olan Enderun-ı Hümâyûn'da³ bulunan mektep, aslında II. Murad döneminde Edirne Sarayı'nda oluşturulmuş, II. Mehmed

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 298-299; Mehmet İpşirli, "Enderun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/185.

² Gülrü Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimarî, Tören ve İktidar*, çev. Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021), 28.

³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, 297.

tarafından da gerçek teşkilatına kavuşturulmuştur.⁴ Buraya devşirme⁵ yoluyla Hıristiyan ailelerden toplanan çocuklar alınmış ancak Enderun öncesinde Türkçe ile İslâmî esasları öğrenmeleri sağlanarak çeşitli eğitimlerden geçirilmişlerdir.⁶ Daha sonra dış saraylar olarak nitelenen Edirne, Galata, İbrahim Paşa ve İskender Çelebi saraylarında eğitim verilmiş⁷ nihayet buralardaki eğitimin tamamlanmasıyla en başarılı ve üstün yetenekli olanlar seçilerek Enderun'da yetiştirilmiştir.⁸

Topkapı Sarayı'nın üçüncü kapısı olan -II. Mehmed tarafından yazdırılan "ve ni'me dârü'l-ilm" ifadesini içeren kitabesi bulunan- Bâbüssaâde'den⁹ girilen avluda yer alan Enderun Mektebi, oda denilen koğuşlardan oluşmuştur. Hazırlık sınıfı niteliğindeki Büyük ve Küçük odalarda başlayan eğitim sıkı bir disiplin altında devam etmiş, başarılı olanların ilerlemesine olanak sağlayan bir sistem dahilinde Doğanlı, Seferli, Kiler, Hazine ve Has odada verilen eğitimlerle sona ermiştir.¹⁰ IV. Murad döneminde kurulan Seferli Odası dışındaki odalar daha erken dönemde faaliyete geçirilmiş, yedi oda halinde teşkilatlandırılmış olan Enderun'da 1675 yılında, IV. Mehmed döneminde yeni bir düzenleme yapılarak Büyük ve Küçük odalar ile Doğanlı Koğuşu lağvedilmiştir.¹¹ Bu tarihten sonra Seferli, Kiler, Hazine ve Has Oda'dan oluşan Enderun Mektebi, II. Mahmud dönemine kadar bir eğitim kurumu olarak varlığını devam ettirmiştir. II. Mahmud zamanında bahsedilen dört oda da kapatılmış,¹² Büyük Oda'nın bir bölümünde farklı sistemle eğitim veren ve yine Enderun Mektebi ismiyle anılan yeni kurum açılmıştır.¹³ Mektep 15 Temmuz 1909 tarihinde lağvedilinceye kadar faaliyetini sürdürmüştür.¹⁴

⁴ İsmail H. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi* (İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı, 1953), 1/18, 43; Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi* (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1984), 26; İpsirli, "Enderun", 11/185; Abdülkadir Özcan, "Kul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/349; Ülker Akkutay, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Enderun Mektebi", *Yeni Türkiye Türk Eğitimi Özel Sayısı* 59 (2014), 1499, 1503; Mehmet İpsirli, "Muasır Üç Enderunlu Tarihinin Kaleminden IV. Mehmed'in Enderunu Üzerine Bazı Gözlemler", *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, haz. Mehmet Öz vd. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 433.

⁵ Devşirme usulü hakkında bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Yeniçeri Teşkilatında Devşirmeler Nasıl Toplanır, Nasıl Yetiştirilirdi?", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası* 18/10 (1982), 34-40; Yavuz Ercan, "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslâmlaşmaya Etkisi", *Bellekten* 50/198 (1986), 712-722; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 1/13-30; Mücteba İlgürel, "Acemi Oğlanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1993), 3/563-565; Abdülkadir Özcan, "Devşirme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/254-257. Ayrıca bk. a.mlf., "Kul", 26/348-350.

⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, 298; İpsirli, "Enderun", 11/186; a.mlf., "Muasır Üç Enderunlu", 433.

⁷ Edirne, Galata ve İbrahim Paşa sarayları ile buralarda yetiştirilen içoğlanları hakkında bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, 301-307; Sevgi Ağca Diker, *Osmanlı Saray Teşkilâtında Has Oda* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2021), 43-49; a.mlf., "Enderuna Giriş Yolları ve Enderun Teşkilâtı", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 17 (2021), 316-322. Galata Sarayı hakkında ayrıca bk. Tayyâr-Zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi -Târîh-i Enderun-*, haz. Mehmet Arslan (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010), 1/166-168; Mehmet İpsirli, "Galata Sarayı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/322-323. İbrahim Paşa Sarayı için ayrıca bk. Nurhan Atasoy, *İbrahim Paşa Sarayı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1972); Semavi Eyice, "İbrâhim Paşa Sarayı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/345-347. İskender Çelebi Sarayı için bk. Akkutay, *Enderun Mektebi*, 85-86.

⁸ İpsirli, "Enderun", 11/186; a.mlf., "Muasır Üç Enderunlu", 433-434; Ağca Diker, "Enderuna Giriş Yolları ve Enderun Teşkilâtı", 322. Ayrıca bk. Mustafa Gündüz, "Osmanlı'yı Yönetenler Mektebi Enderun", *Yedikita* 105 (2017), 21-30.

⁹ Muhammed Refik, "Enderun-ı Hümayûn Mektebi", *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası* (1332/1916), 17, (Erişim 2 Nisan 2024); Akkutay, *Enderun Mektebi*, 27; Tayyâr-Zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, 1/161; Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, 152.

¹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, 308; İpsirli, "Enderun", 11/186, 187; a.mlf., "Muasır Üç Enderunlu", 434, 436.

¹¹ Akkutay, *Enderun Mektebi*, 89; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, 310-311; Ağca Diker, "Enderuna Giriş Yolları ve Enderun Teşkilâtı", 322-323.

¹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, 332-333; Ağca Diker, "Enderuna Giriş Yolları ve Enderun Teşkilâtı", 325.

¹³ Ağca Diker, "Enderuna Giriş Yolları ve Enderun Teşkilâtı", 326.

¹⁴ Muhammed Enes Simit, "Kapatılış Sürecinde Enderun-ı Hümayun ve Enderun Mektebi", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 4/1 (Bahar 2019), 318-353, künyeli makalede mektebin kapatılış süreci anlatılarak *Düstur*'dan elde edilen bilgiye göre kurumun 15 Temmuz 1909 tarihinde lağvedildiği belirtilmiştir. Akkutay, *Enderun Mektebi*, 29 ile a.mlf., "Osmanlı Eğitim Sisteminde Enderun Mektebi", 1505'de ise mektebin 1 Temmuz 1909'da kapatıldığından söz edilmiştir. Nitekim *Düstur*, Tertib-i sâni, C.1, Dersaadet: 1329, 359'da, bahsedilen tarihte yani 26 Cemâziyelâhır 1327/15 Temmuz 1909'da "Elyevm Enderun-ı Hümayûn'da mevcut olan mektep lağvolunmuşdur", denilmiştir.

Bugüne kadar Enderun Mektebi ve mektebi oluşturan odalarla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmış, iç oğlanların nasıl yetiştirildikleri detaylı olarak anlatılmıştır.¹⁵ Bu makalede ise 1675 yılına kadar alt basamaktan başlayıp üste doğru sıralandığında beşinci derecede bulunan, 1675'ten sonra da alttan ikinci sırada olan Kiler Koğuşu'nun kitaplığında yer alan -ki diğer kitaplar ve makalelerde bahsedilmeyen-¹⁶ Kur'ân-ı Kerîmler ile buradaki iç oğlanların eğitimleri sırasında kullanılan çeşitli kitaplar tanıtılmaya çalışılmıştır. Böylece 1741 yılında kayıt altına alınan ve çoğu yazma olan bu eserlerin bilinmesi hedeflenmiş, -İsmail H. Baykal'a ait *Enderun Mektebi Tarihi* isimli eserde, "bu odalara ufak birer kütüphanecik kurularak gılmanların faydalanması sağlanmış"¹⁷ denildiğinden diğer odalardaki kaynakların benzer olduğu zannedildiği için onlarla ilgili olarak da fikir vereceği düşünölmüştür.

Öğrenme ve öğretmenin temeli olan bilgiyi edinme aracı durumundaki kitap, Osmanlı toplumunda kolay erişilebilen bir materyal olmadığı için kıymetli sayılmış hatta gerek ilim tahsiline gerekse kitaba kutsiyet atfedilmiştir.¹⁸ Genellikle vakıflar yoluyla oluşturulan medrese kütüphanelerinde toplanan ya telif ya da istinsah edilmiş bu bilgi kaynakları ilmin öğrenilmesine ve geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Kitaba ulaşmanın zor olduğu bu dönemde çok yönlü eğitimin verildiği, üst düzey devlet adamlarının yetiştirilmesinin gaye edinildiği saray okulunun odalarından Kiler Koğuşu'ndaki kütüphanenin kitapları da değerli göröldüğünden makaleye konu edilmiştir.

Çalışma, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ne ait bir defter esas alınarak hazırlanmış,¹⁹ sayfaları varak usulüne göre numaralandırılmış olan bu defterin yirmi yedi sayfasına kaydedilen Kur'ân-ı Kerîmler ile diğer kitaplar hakkındaki bilgilere dayanarak yazılmıştır.²⁰ Bu verileri aktarmadan önce Kiler Odası tanıtılmış, sonra da sözü edilen Kur'ân-ı Kerîmler ile eserler defterdeki sırayla ele alınmıştır.

1. Kiler Koğuşu

II. Mehmed zamanında kurulan, iç hazine ile hazine koğuşu arasında bulunan bu oda serkilârî-i hassa denilen kilercibaşı ve yardımcısı konumunda olan kiler kethüdası tarafından idare

¹⁵ Bir kısmı yukarıda belirtilmiş olan ve burada tekrar tam künyeleri verilen Enderun Mektebi ile ilgili yapılmış çalışmalardan bazıları için bk. Muhammed Refik, "Enderün-ı Hümâyün Mektebi", *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası* (1332/1916), 16-20, (Erişim 2 Nisan 2024); Ahmed Refik, "Köprölüler Zamânında Enderün-ı Hümâyün ve Terakkiyâtı", *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası* (1332/1916), 91-94, (Erişim 2 Nisan 2024); Muhammed Refik, "Fâtih Asrında Enderün-ı Hümâyün Teşkilâtı", *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası* (1332/1917), 273-278; İsmail H. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, C.1 (İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı, 1953); Reşad Ekrem Koçu, "Osmanlı Sarayında Enderün Teşkilâtı", *Hayat Tarih Mecmuası* 7 (1972), 31-35; Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C.1-2 (İstanbul: Eser Kültür Yayınları, 1977); Ülker Akkutay, *Enderün Mektebi* (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1984); İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988); İpsirli, "Enderun", 11/185-187; Tayyâr-Zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi -Târîh-i Enderün-*, C.1-V, haz. Mehmet Arslan (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010); Enderunlu Abdölatif, *Âyine-i Derün [Osmanlı'ya Devlet Adamı Yetiştiren Mektep: Enderün-ı Hümâyün]*, haz. Ahmet Köç (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2013); Ülker Akkutay, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Enderün Mektebi", *Yeni Türkiye Türk Eğitimi Özel Sayısı* 59 (2014), 1499-1506; Ali Ufkî Bey/Albertus Bobovius, *Saray-ı Enderun Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, çev. Türkiş Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020); Sevgi Ağca Diker, "Enderüna Giriş Yolları ve Enderun Teşkilâtı", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 17 (2021), 307-354.

¹⁶ Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda mektepte eğitim gören iç oğlanlara verilen teorik derslerden genel hatlarıyla söz edilmiş, sadece Ali Ufkî Bey/Albertus Bobovius, *Saray-ı Enderun*, 70-72 ile Ağca Diker, "Enderüna Giriş Yolları ve Enderun Teşkilâtı", 324'te, okutulan bazı kitap isimlerine yer verilmiştir.

¹⁷ Bk. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, 43.

¹⁸ İsmail E. Erünsal, "Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik", *Millî Eğitim Dergisi* 208 (2015), 197.

¹⁹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri [TSMA, d.]*, No. 159. Aslında aynı içerikte ve aynı yıla ait bir başka defter daha tespit edilmiş (BOA, *TSMA, d.*, No. 160), bu nedenle her iki defterdeki veriler birbiriyle karşılaştırılmıştır. Ancak BOA, *TSMA, d.*, No. 159 künyeli defterin daha kapsamlı olduğu ve daha özenli hazırlandığı göröldüğünden çalışmada bu defter esas alınmıştır. 159 numaralı defter Kiler Odası kitaplığındaki eserlerin dışında bu oda mensuplarına ait vakıfları da içermektedir. Deftere derkenar şeklinde kaydedilmiş olan vakıflara ait kayıtlar tarafımızdan hazırlanan henüz yayımlanmayan başka bir çalışmada değerlendirilmiştir.

²⁰ Sözü edilen bilgilerin bulunduğu yirmi yedi sayfa için bk. BOA, *TSMA, d.*, No. 159, 3b, 4a, 4b, 5a, 5b, 6a, 6b, 7a, 8a, 8b, 10a, 10b, 11a, 13a, 13b, 14a, 15b, 16a, 18a, 18b, 19a, 19b, 23b, 24a, 24b, 25a, 25b.

edilmiştir. Padişahın yemeğinin hazırlanıp sunulmasından sorumlu olan kilercibaşı koğuşta yetiştirilen iç oğlanlarla birlikte bahsedilen temel görevin yerine getirilmesine çalışmıştır. Haremın yiyecek ve içecek ihtiyacının karşılanmasıyla da görevli olan bu koğuş mensupları bunun için gerekli her türlü malzemenin temin edilmesinden ve bunların muhafazasından sorumlu olmuştur. Ayrıca saraydaki odalarla mescitlerinin mumlarını temin etmek, ihtiyaç olduğunda hastalananlar için ilaç hazırlamak da koğuşun görevleri arasında yer almıştır.²¹

XVI. yüzyıl sonlarıyla XVII. yüzyılda yaklaşık otuz kişinin görevli olduğu bu koğuşun kilercibaşı ile kiler kethüdasından sonraki zabitlerinin, Tayyâr-zâde Atâ'ya ait *Osmanlı Saray Tarihi -Târîh-i Enderûn-* ile İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı* isimli eserlerinde peşkirbaşı, peşkir şakirdi, mumbaşı, mum şakirdi, tütüncübaşı, bülbülcübaşı, tepsicibaşı, yemişçi, turşucu ve anahtar gulâmı olduğu belirtilmiştir. Padişahın ekmek ve suyunun muhafazasından ayrıca mertebânî denilen değerli bir malzemedden üretilen porselen kapların korunmasından sorumlu olan görevlinin peşkirbaşı olduğu kaydedilerek koğuşta bulunan ağaların eğitimleriyle de ilgilendiği²² ifade edilmiştir. Peşkir şakirdinin padişahın yemeğinin ardından altın sini ile kaşıkları yıkamakla, turşucunun turşu, salata ve yoğurtları, yemişçinin ise padişaha ait kuru ve yaş yemişleri hazırlamakla görevli olduğundan bahsedilmiştir. Sayfiyede peşkirbaşına vekalet eden kimsenin, saray koğuşlarının kandillerini de yakmakla görevli mumbaşı, Hırka-i Saâdet Dairesi'nin şamdanlarının tanziminden sorumlu olan şahsın mum şakirdi olduğu bildirilmiştir. Gümüş tepsilerin temizliği ve korunmasıyla görevlendirilen ağanın tepsici, nöbetçilerle beraber bütün gece sabaha kadar koğuşu dolaşarak kontrol eden görevlinin ise anahtar gulâmı olduğu belirtilmiştir.²³

Sayılanlardan başka koğuşta sonradan ortaya çıktığı anlaşılan başkullukçuluk, nöbetçibaşılık ve şerbetçilik görevlerine de kaynaklarda yer verilmiştir. Edinilen bilgilere göre koğuşun en itibarlı görevlilerinden biri haline gelen başkullukçu, kilercibaşının denetiminde bizzat padişah için yemeklerle şerbetleri hazırlamakla görevlendirilmiştir. Gerektiğinde ilaç hazırlanması işinden de sorumlu olan bu şahsın yerine getirmekle yükümlü olduğu işleri en güzel şekilde yapabilmesi için iç oğlanları arasından tecrübeli ve bilgili olanlar emrine verilmiştir. Nöbetçibaşı olarak görevlendirilen kimseye koğuştaki tüm kapkacak ve diğer takımların muhafazası görevi verilmiş, altın ve gümüş kaplarla porselenlerin yani burada bulunan bütün takımların temiz bir şekilde saklanması işiyle görevlendirilmiştir. Kendisinden istenen mutfak eşyasını teslim ederek işi bittiğinde tekrar yerine koymak en önemli görevi sayılmış zira koğuştaki tüm eşyanın kayıtlı bulunduğu mühürlü defterdeki mevcudun korunması onun sorumluluğuna bırakılmıştır. Bunun dışında koğuşun kandilleri için gerekli olan zeytinyağı ve balmumu gibi aydınlatmada kullanılan yağ ile muma nezaret etme görevi nöbetçibaşına verilmiştir. Ayrıca gece herhangi birinin hastalanması durumunda Kiler Koğuşu kapısının dışında bulunan büyük ecza dolabındaki ürün

²¹ Muhammed Refik, "Fâtih Asrında Enderûn-ı Hümâyûn Teşkilâtı", 274; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, 313-314; İpsirli, "Enderun", 11/186; İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat* (İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2008), 105-106; a.m.f., *Mekânlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı* (İzmir: Kaynak Yayınları, 2010), 139; İpsirli, "Muasır Üç Enderunlu", 434; Ahmet Şimşirgil, *Bir Müstakil Dünya Topkapı Sarayı* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 75; Ağca Diker, "Enderûna Giriş Yolları ve Enderun Teşkilatı", 335.

²² Enderunlu Abdüllatif, *Âyîne-i Derûn*, 11 [Tıpkıbasımında 9]'de, peşkirbaşının koğuşun birinci zabiti olduğundan söz edilerek "ağaların zabt u rabtına ve koğuşun kâffe-i umûr ve husûsâtına nezâret eder", denilmiştir.

²³ Tayyâr-Zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, 1/266; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, 314. Ayrıca bk. Muhammed Refik, "Fâtih Asrında Enderûn-ı Hümâyûn Teşkilâtı", 277; Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, 56-57; Koçu, "Osmanlı Sarayında Enderûn Teşkilâtı", 32-33; Akkutay, *Enderûn Mektebi*, 95; Ağca Diker, "Enderûna Giriş Yolları ve Enderun Teşkilatı", 334-335; Reşad Ekrem Koçu, *Topkapı Sarayı* (İstanbul: Doğan Kitap, 2022), 139-140.

ve malzemeleri²⁴ alıp hastaya ulaştırma işi de görevleri arasında yer almıştır. Koğuştaki önemli görevlilerden biri olan şerbetçiler ise deneyimli ağalar arasından atanmış, mevsim meyveleriyle şerbet, şurup, reçel, -koyu reçel olarak da tanımlanan- murabba, -bir çeşit tatlı olan- lohuk ile şekerleme tarzında yiyecek ve içecekleri hazırlamıştır.²⁵

Görüldüğü üzere yemek pişirmek, turşu, salata yapmak, çeşitli şerbet ve reçelleri hazırlayarak muhafaza etmek gibi daha çok padişaha özel hizmetleri yerine getirmek amacıyla teşkilatlandırılmış koğuşta, kilercibaşının sorumluluğunda dönemsel olarak sayıları değişen, artan ya da azalan yani mevcudu sabit olmayan iç oğlanları²⁶ çalıştırılmış, her birinin memur edildiği görevi eksiksiz ve kusursuz yerine getirmesi sağlanmıştır. Bu şekilde bir yandan uygulamalı mesleki eğitim verilmiş, diğer taraftan da okuyup yazma ile ilim ve fenne dair yetiştirilmelerine devam edilmiştir ki koğuştaki kitaplıkta bulunan -makaleye konu olan- kitapların varlığı buradaki eğitimin sürdüğünün göstergesidir.

2. Kiler Odası'nın Kitaplığında Bulunan Kur'ân-ı Kerîmler ve Kitaplar

Bu çalışma yukarıda bahsedildiği gibi Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ne ait bir defter²⁷ esas alınarak yapılmış olup söz konusu defter Kiler Odası Kethüdası olan Murad oğlu Süleyman Ağa'nın Evâsıt-ı Muharrem 1154/29 Mart-7 Nisan 1741 tarihinde kurduğu vakıf ile ilgili olarak hazırlanmıştır. Kapağında "Sâbıkan Kiler Odası'nda mevcûd bulunan nukûd-ı mevkûfe ve kitâb-ı mütenevvi'a ve mesâhif-i şerîfelerin defteridir" ifadesinin bulunduğu bu kaynak, Kethüda Süleyman Ağa tarafından hayata geçirilen vakfa ait vakfiye ile başlamış,²⁸ vakfiyede vakfın neden kurulduğu anlatılarak defterin tutulma sebebi açıklanmıştır. Buna göre Kiler Koğuşu'nda mevcut olan ve vakfedildikleri bildirilen²⁹ Mushaf³⁰ ile kitaplardan cüzcü olarak anılan oda mensuplarından birinin sorumlu olduğu ancak bu görevin yıl içinde birkaç kişiye devredilmesi nedeniyle tüm kitapların gerektiği şekilde korunamadığı, kaybolduğu ve zarar gördüğü belirtilmiş, bunu önlemek için işi sadece kitaplarla ilgilenmek olan oda halifelerinden muktedir birinin hâfız-ı kütüb³¹ olarak görevlendirilmesi istenmiştir. Tamamen koğuştaki kitapları korumak amacıyla vakıf kuran

²⁴ Tayyâr-Zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, 1/276 ve İsmail Baykal, "Yeni Sarayda Enderun Hastahanesi", *Türk Tıp Tarihi Arkivi* 5/17 (1940), 38-39 ile a.m.f., *Enderun Mektebi Tarihi*, 59'da, bu dolapta vücuda zarar verme ihtimali olmayan ürünlerin varlığından söz edilmiş ve bunlar arasında çay, papatyâ, mürver, ihlamur, yasemin, lisân-ı sevr/sığırdili (Arif Bilgin, "Osmanlı Döneminde İlaç Yapımında Kullanılan Tıbbî Bitkiler", *Osmanlılarda Sağlık 1*, ed. Coşkun Yılmaz vd. (İstanbul: Biofarma Yayınları, 2006), 242), ebegümeci, hatmi, menekşe çiçekleriyle çiçek suları, lokman ve afyon ruhları, râvend/ışgın ağacı kökü (Bilgin, "Osmanlı Döneminde İlaç Yapımında Kullanılan Tıbbî Bitkiler", 243), Kırım tartar, kırmız, tiryâk, yara, kırık ve çıkık için bazı ilaçlar ile İngiliz tuzu, Hindyağı gibi ürünler sayılmıştır. Ayrıca kan alma, hacamat ve lavman yapmak için gerekli alet-edevatın bulunduğu belirtilmiştir.

²⁵ Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, 57-60; Akkutay, *Enderun Mektebi*, 95-96; Tayyâr-Zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, 1/275-277. Ayrıca bk. Şimşirgil, *Bir Müstakil Dünya*, 75; Ağa Diker, "Enderûna Giriş Yolları ve Enderun Teşkilatı", 335; Koçu, *Topkapı Sarayı*, 139-140.

²⁶ Kiler Koğuşu'nun farklı dönemlerdeki mevcudu için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, 315; Ağa Diker, "Enderûna Giriş Yolları ve Enderun Teşkilatı", 337.

²⁷ BOA, *TSMA*, d., No. 159.

²⁸ BOA, *TSMA*, d., No. 159, 3b-4b. Vakfiyenin görseli Ek l'de verilmiştir.

²⁹ BOA, *TSMA*, d., No. 159, 4a'da, koğuşta bulunan kitaplar için "vakıf olan Mesâhif-i Şerife ve kütüb-i münife" şeklinde bir açıklama yapılmıştır. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, 43'de de Enderun odalarındaki kitapların vakfedilmek suretiyle konulduğu belirtilmiştir. Ancak aşağıdaki tablolarda görüleceği üzere vakıf olarak kaydedilmiş olanların tüm Mushaf³⁰ ile kitaplar arasında sayıca az olduğu görülmüştür ki vakfedilmiş olanların tüm kitaplara oranı yaklaşık olarak %14 kadardır.

³⁰ Sözlük anlamı *bir araya getirilip bağlanmış yazılı sayfalar* veya *ciptlenmiş, derlenmiş sayfalar* demektir ki zamanla kitap haline getirilmiş Kur'ân-ı Kerim'in yazılı olan tam metni anlamında kullanılmıştır (Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/242; M. Şinasi Acar, *Türk Hat Sanatı Araç, Gereç ve Formlar* (İstanbul: Antik A.Ş. Kültür Yayınları, 1999), 105; a.m.f., *Osmanlı'da Günlük Yaşam Nesnelere* (İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi (YEM) Yayınları, 2015), 169).

³¹ Osmanlı vakıf kütüphanelerindeki kitapların vakfiyelerdeki şartlara uygun olarak kullanımından ve muhafazasından sorumlu olan görevlidir. Bu konu hakkında geniş bilgi için bk. İsmail E. Erünsal, "Hâfız-ı Kütüb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/94-98.

Süleyman Ağa tarafından hâfız-ı kütüb olacak şahsa hizmetine karşılık ödenecek ücretin verilebilmesi için 250 kuruş bağışlanmış, bu meblağın Kiler Odası'nın ihtiyaçlarını karşılamak üzere geçmişten o güne kadar vakfedilmiş olan 2.500 kuruş tutarındaki vakıf paraya eklendiği bildirilmiştir. Devamında, tasarrufu ve işletilmesi kiler kethüdası olan kimseye ait olduğu belirtilen bu vakıf paranın böylece 2.750 kuruşa ulaştığı ifade edilmiş, vakfedilen 250 kuruşun işletilmesiyle bir yılda elde edilen nemasından, hâfız-ı kütüb olan görevliye yevmiyesi 5 akçe üzerinden hesap edilerek bir senelik ücretinin her yıl Receb ayında verilmesi talep edilmiştir. Sözü edilen Kiler Odası Evkafı'nın tevliyet görevini de yürüttüğü ifade edilen kiler kethüdalarının bu işe nezaret etmesi istenerek hâfız-ı kütüb olan görevli değişikçe Süleyman Ağa Vakfı'nın kurulması nedeniyle kayıt altına alınan koğuştaki Mushaf lar ve kitapları içeren mühürlü defter ile kitaplıkta mevcut olanların karşılaştırılması, herhangi bir eksik olup olmadığının kontrol edilmesi özellikle belirtilmiştir. Şayet defterdeki kayıtlara göre bir eksik saptanırsa görevlinin tazmin etmesi, yeni bir kitap veya Mushaf getirerek vakfetmesi, bunların kethüdada olan asıl defter ile hâfız-ı kütübde bulunan defter suretine kaydedilmesi şart olarak ileri sürülmüş, kütüphane görevlisinin kitapların etiketlerini eksik etmemesi ayrıca talep edilmiştir. Bunların dışında büyükçe olan kitapların kullanımını kolaylaştırmak için cüzlere ayrılarak küçük hale getirilmesine kesinlikle izin verilmemesi gerektiğine dikkat çekilmiş, 250 kuruşun istirbah ettirilmesi yani işletilmesi sonucu elde edilen nemadan kütüphane görevlisinin ücreti ödendikten sonra kalan paranın kethüda olan ağa tarafından muhafaza edilmesi, üç veya dört yılda bir kitaplıktaki Kur'ân-ı Kerîmler ile kitapların bakım ve onarımları için bu meblağın kullanılması belirtilmiştir.³²

Bu içeriğe sahip vakfiye ile dönemin Kiler Kethüdası Süleyman Ağa tarafından kurulmuş olan Kiler Odası Kütüphane Vakfı'nın amaca uygun hizmet verebilmesi yani Kur'ân-ı Kerîmler ile eğitim için kullanılan kitapların korunabilmesi için hazırlanan deftere önce ebatlarına göre tasnif edilerek kaydedilmiş olan Kur'ân-ı Kerîmler, sonra Kur'ân-ı Kerîm cüzleri, En'âmlar, dua kitapları, daha sonra tefsir, hadis, fıkıh ve akâid kitaplarıyla çeşitli konulardan oluşan kitaplar yazılmıştır. Oldukça özenli hazırlandığı görülen bu deftere aslında yukarıda belirtildiği gibi sadece Mushaf lar ile kitaplar kaydedilmemiş, derkenar olarak Kiler Odası vakıfları da not edilmiştir. Sayfalardaki boşluklara 1154/1741 ilâ 1248/1832 dönemine ait para vakıflarıyla ilgili küçük notlar yazılmış,³³ dolayısıyla defter Kiler Odası'nın kitapları dışında vakıflarının kayıtlarını barındıran kıymetli bir bilgi kaynağı olmuştur. Ancak bu çalışmada yalnızca kitaplara yer verilmiş, vakıflar başka bir çalışmaya konu edilmiştir. Aşağıda defterdeki sırayla önce Kur'ân-ı Kerîmler, sonra da diğer kitaplar listelenerek tanıtılmıştır.

2.1. Kur'ân-ı Kerîmler

Enderun'da yetiştirilen iç oğlanlar her gün sabah namazından önce kalkarak namaz vaktine kadar Kur'ân okumakla güne başlamışlar, namazdan sonra da güneş doğuncaya kadar halifelerinden Kur'ân dersi almışlardır. Gün içerisinde koğuşlarındaki görevlerini yerine getirdikten sonra yine Kur'ân okumak ve ezberlemekle uğraşmışlar, tecvit öğrenmeye çalışmışlardır. Akşam namazından yaklaşık bir saat önce ezan okununcaya kadar bu vakti yine Kur'ân okuyarak geçirmişlerdir.³⁴ Ayrıca Pazartesi ile Cuma geceleri Yasin Suresi'ni okumakla yükümlü olan tüm Enderun mensupları, ordunun muzaffer olması, padişahların vefat etmesi, bazı vakıfların şart koşması, padişahların atıyye vermesi gibi farklı nedenlerle de Kur'ân okumayı

³² BOA, TSMA, d., No. 159, 3b-4b.

³³ Defterden bazı örnek sayfalar için bk. Ek II.

³⁴ Ahmed Refik, "Köprülüler Zamânında Enderûn-ı Hümâyûn ve Terakkiyâtı", 92; Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 13-14; Tayyâr-Zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, 1/241-242, 245; Enderunlu Abdülatif, *Âyine-i Derûn*, 14-15; İpşirli, "Muasır Üç Enderunlu", 438; Şimşirgil, *Bir Müstakil Dünya*, 81-82; Ağca Diker, "Enderûna Giriş Yolları ve Enderun Teşkilatı", 323-324.

sürdürmüşlerdir.³⁵ Görüldüğü gibi Enderun'daki eğitimin temelini oluşturan, buradaki günlük hayatta önemli bir yere sahip olan Kur'ân eğitimi ve çeşitli vesilelerle devamlı olarak okunması, talebi karşılayacak sayıda Kur'ân-ı Kerim'in bulunmasını gerekli kılmıştır. Bu Mushaflardan Kiler Odası kitaplığında mevcut olan ve kebir olarak nitelendirilen Kur'ân-ı Kerimler aşağıdaki tabloda özellikleriyle birlikte sıralanmıştır.

Tablo 1. Kiler Odası'nda Bulunan Büyük Boy Kur'ân-ı Kerimler³⁶

Sıra Numarası	Adet	Özellikleri
1	1	Acem hattı ³⁷ ile yazılmış olup her sayfada on üç satır bulunmaktadır. İlk üç satır ile noktaları yani durakları ³⁸ altın yaldızlıdır. Sayfalarında lacivert mürekkeple çizilmiş mücedvel denilen cetvel yani çerçeve mevcuttur.
2	1	Her sayfası on iki satırdan oluşan ve Acem hattı ile yazılan Mushaf'ın durakları altındır. Satırlarından biri altın mürekkeple, diğeri midâd ³⁹ denilen muhtemelen siyah olan normal mürekkeple yazılmıştır. Sayfa kenarlarında yani yazılan ayetlerin çevresinde kırmızı ve lacivert mürekkep ile çizilmiş cetvelleri bulunmaktadır.
3	1	Hüsn-i hat ile yazılmış olan Kur'ân-ı Kerim'in her sayfasında on beş satır bulunmaktadır. Durakları altın, cetvelleri ise siyah ve laciverttir.
4	1	Acem hattı ile yazılmış olan Mushaf'ın her sayfası on bir satırdan oluşmaktadır. İki satırı lacivert bir satırı altın mürekkeple yazılmıştır. Durakları da altın olup sayfalardaki çerçeveleri laciverttir.
5	1	Rûmî hatla ⁴⁰ yazılmış olup satır aralarında Farsça tefsir bulunmaktadır. On satırdan oluşan her sayfada mevcut olan cetvellerde altın, lacivert ve kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Noktaları da altın yaldızlıdır.
6	1	Acem hattı ile yazılmış olup vakfeleri altındır. Her sayfası on bir satırdan oluşan, sade yani cetvelsiz durumdaki Kur'ân-ı Kerim'in satır aralarında Farsça açıklamaları mevcuttur.
7	1	Rûmî hatla yazılmış olan Mushaf'ın cetvelleri altın ve lacivert mürekkeple çizilmiştir. Noktaları da altın olup her sayfası on iki satırdan oluşmaktadır. Satır aralarında Farsça tefsir bulunmaktadır.
8	1	Her sayfası on bir satırdan oluşan ve sade yani cetvelsiz olan Kur'ân-ı Kerim'in satır aralarında Türkçe tefsir mevcuttur. Diğerleri gibi durakları altındır.
9	1	Acem hattı ile yazılmış Kur'ân-ı Kerim'in üç satırı sülüs ⁴¹ olup her sayfada on üç satır bulunmaktadır. Siyah ve altın mürekkeple çizilmiş cetvelleri mevcuttur.
10	1	Acem hattı ile yazılan Mushaf'ın üç satırı ve noktaları altındır. On beş satırdan oluşan sayfalarında bulunan cetvelleri lacivert renklidir.
11	1	Rûmî hatla yazılmış olan Kur'ân-ı Kerim'in her sayfasında on bir satır mevcuttur. Duraklarıyla çerçevelerinde kırmızı renkli mürekkep kullanılmıştır.
12	1	Acem hattıyla yazılmış olan Mushaf'ın her sayfasında on bir satır bulunmaktadır. Noktaları altın yaldızlı olup cetvelleri kırmızı, lacivert ve altın yaldızla çizilmiştir.

³⁵ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Tahir Güngör, "Osmanlı Sarayı Enderûn'unda Kur'an Kültürü", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları*, ed. Bilal Gökçir vd. (İstanbul: İlim Yayıma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2011), 1/43-61.

³⁶ BOA, TSMA, d., No. 159, 5a-5b.

³⁷ Bahsedilen hat İran'da tevki' ve rika' yazılarından geliştirilmiş olan ta'lik yazısıdır. İran'da ortaya çıktığı için *Acem hattı* olarak da anılmıştır; bk. Ali Aktan, "Ta'lik Yazı ve İbrahim Edhem'in "Ruhu't-Ta'lik"i", *Vakıflar Dergisi* 23 (1994), 255; Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1999), 211-214; M. Uğur Derman, "Ta'lik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/507; A. Vahap Yıldız, "Osmanlılar'da Yazı Çeşitleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/28 (2012), 59.

³⁸ Kur'ân'da ayetleri ayırmak, bazı yazma eserlerde de cümlelerin bittiğini belirtmek için yapılan, nokta işaretinin yerine kullanılan ve vakfe de denilen rozet biçimindeki küçük tezhipli şekillere verilen isimdir; bk. Ayla Ersoy, *Türk Tezhip Sanatı* (İstanbul: Akbank Yayınları, 1988), 13; Zübeyde Cihan Özsayiner, *Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesinde Bulunan Tezhipli Kur'ân-ı Kerimler* (Ankara: T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1999), 20; Acar, *Türk Hat Sanatı*, 111; a.mlf., *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, 173; Mitra Setarehsobh, "Türk Tezhip Sanatı ve Uslûpları", *Geleneğin Mirası*, ed. Ali Fuat Baysal vd. (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021), 190, 194.

³⁹ Arapça olup yazı yazmak için kullanılan sıvı yani mürekkep demektir. Mürekkep sözcüğü de Arapça olduğu halde pek kullanılmamış, bunun yerine midâd ya da hibr kelimeleri kullanılmıştır; bk. Acar, *Türk Hat Sanatı*, 55; Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, 294; M. Uğur Derman, "Mürekkep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/46; Acar, *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, 129.

⁴⁰ Osmanlı döneminde XV. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun tamamına *iklim-i Rûm* veya *memleket-i Rûm* denildiği (Tayyib Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi* 6 (1965), 51; Ahmet Şimşirgil, "Osmanlı Taşra Teşkilâtında Rûm Beylerbeyliği", *Türklük Araştırmaları Dergisi* 5 (1989), 289; Ali Açikel, "Rum Eyaleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/225) için sözü edilen yazı çeşidinin Osmanlı'ya has veya Osmanlı'ya ait olduğu dolayısıyla Osmanlı egemenliğindeki Anadolu'da yazıldığı ifade edilmiş olmalıdır.

⁴¹ İslâm aleminde en çok tanınan yazı çeşidi olup üçte bir demektir. *Ümmü'l-hutût* yani hatların anası olarak kabul edilen bu yazıda harflerin üçte ikilik kısmında düzlük, üçte birlik bölümünde yuvarlaklık olduğu için sülüs denildiği ifade edilmektedir; bk. Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, 82; a.mlf., "Sülüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/128; Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 26.

13	1	Her sayfası on üç satırdan oluşan ve sade yani çerçevesiz olan Mushaf'ın kırmızı noktaları bulunmaktadır.
14	1	Hüsn-i hat ile yazılan ve durakları altın olan Kur'ân-ı Kerim'in her sayfasında on beş satır mevcuttur. Ayetlerin etrafını çevreleyen cetveller altın ve lacivert mürekkeple çizilmiştir.
15	1	Her sayfasında on bir satır bulunan Mushaf'ın vakfeleri altın olup çerçevesizdir. Resm-i Osmânî ⁴² imlasi ve reyhânî hattı ⁴³ ile yazılmıştır.
16	1	Her sayfasında on üç satır bulunan Kur'ân-ı Kerim'in durakları kırmızı, cetvelleri ise altındır.
17	1	Durakları kırmızı, çerçevesi lacivert renkli olan Mushaf'ın her sayfasında on üç satır mevcuttur.
18	1	Sade yani çerçevesiz olan Mushaf'ın noktaları altındır. Her sayfasında on üç satır bulunmaktadır.
19	1	Noktaları altın olan ve çerçeveleri bulunan Kur'ân-ı Kerim'in her sayfasında on iki satır mevcuttur.
20	1	Altın noktalı ve sade yani cetvelsiz olan Mushaf'ın sayfaları on yedi satırdan oluşmaktadır.
21	1	Her sayfası on bir satırdan oluşan Kur'ân-ı Kerim'in durakları altın ve kırmızı, cetvelleri ise altın ve lacivert renktedir.
Toplam	21	

Yirmi bir adet olduğu görülen, “defter-i mesâhif-i şerife der-beyân, kebîr kıt'a ve tezhîb ve ta'dâd-ı sûtür” şeklinde tanımlanmış olan el yazması Kur'ân-ı Kerimlerin boyutu hakkında herhangi bir bilgi verilmemiş sadece sayfalarda yer alan satır sayıları belirtilerek bezemelerinden ve sekiz tanesi dışındakilerin yazı çeşidinden bahsedilmiştir. Büyük boy olarak nitelendirilen bu tarz Mushaf'ların ebadıyla ilgili bilgiye M. Şinasi Acar'ın eserlerinde rastlanmış, yazar bu boyuttaki Kur'ân-ı Kerimlerin yaklaşık 30x21 cm büyüklüğünde olduğunu ifade etmiştir. Mushaf'ların en büyük boy olanının yaklaşık olarak 45x30 cm ebadında olduğundan söz eden yazar bu boyuttaki Kur'ân-ı Kerim'e *Cami Mushafı* denildiğini, *kebîr kıt'a* Mushaf'ların büyüklük bakımından ikinci sırada yer aldığını belirtmiştir.⁴⁴

Yukarıda sözü edildiği gibi değerlendirilen defterde yapılmış olan tasnifte bu ebattaki Kur'ân-ı Kerimlerin tezhipli olduğu bildirilmiş, tabloda ifade edilen özelliklerinden anlaşılacağı üzere az da olsa bezemeleriyle ilgili bilgi verilmiştir. Buna göre sade olarak tanımlanan altı tanesi dışında sayfalarda yazıların çevresine cetvel denilen çerçeveler çizilmiş, bunlar için altın yıldız, kırmızı, lacivert ve siyah mürekkep tercih edilmiştir. Bu cetveller bazen tek bir renk ile bazen de altın yıldız ve sözü edilen renklerden biri veya birkaçıyla çizilmiştir. Yine ayetlerin arasında yer alan vakfe, durak ya da nokta olarak bilinen küçük şekiller altın yıldız ve kırmızı mürekkep kullanılarak yapılmıştır.

Sayfalardaki satır sayılarının da kaydedildiği defterden her sayfasında en az on, en fazla on yedi satır bulunan birer Mushaf olduğu ayrıca on bir, on iki, on üç ve on beş satırlı Kur'ân-ı Kerimlerin bulunduğu öğrenilmiştir. Boyutlarına göre tasnif edilerek yazılan Kur'ân-ı Kerimlerin *vasat kıt'a* şeklinde tanımlanmış olanları aşağıdaki tabloda listelenmiştir.

⁴² Hz. Osman döneminde yazılan ve istinsah edilen, daha sonraki süreçte de bu ilk imlaya bağlı kalınarak hazırlanan Mushaf'lar için kullanılan tabirdir; bk. *Hız. Osman'a İzâfe Edilen Mushaf-ı Şerif (Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası)*, haz. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: İslâm Konferansı Teşkilâtı İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayınları, 2007), 33-34; Mesut Okumuş, “Kur'ân İmlâsının Gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2010), 7-9; Maşalı, “Mushaf”, 31/242, 244; Resul Akcan, “Mushaf İmlâsına İrfânî Yaklaşım: Merrâkuşi Örneği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2021), 766.

⁴³ İslâm hat sanatında kullanılan ve *aklâm-ı sitte* denilen altı çeşit yazıdan biri olup muhakkak isimli yazının 1/3 oranında küçüğüdür; bk. Nihad M. Çetin, “Aklâm-ı Sitte”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/279; Alparslan, *Osmanlı Hat*, 26; Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, yay. haz. Hüseyin Gündüz vd. (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023), 2/396.

⁴⁴ Acar, *Türk Hat Sanatı*, 106; a.m.f., *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, 172. Cami Mushaf'ına *Rahle Boy* da denildiği belirtilerek bu büyüklükteki Kur'ân-ı Kerimlerin yarısı kadar olanlarının *kebîr kıt'a Mushaf* şeklinde adlandırıldığı ifade edilmiştir; bk. Fatih Özkafa, “Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabının Tarihî Seyri”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 10/3 (2010), 311.

Tablo 2. Kiler Odası'nda Bulunan Orta Boy Kur'ân-ı Kerimler⁴⁵

Sıra Numarası	Adet	Özellikleri
1	1	Acem hattı ile yazılmış olan Mushaf'ın her sayfasında on iki satır bulunmaktadır. Altın ve lacivert mürekkeple çizilmiş cetvelleri mevcut olup noktaları altındır. Bir satır altın, iki satır lacivert olan renkli kısmın hat çeşidi ise reyhânîdir.
2	3	Acem hattı ile yazılmış olan Kur'ân-ı Kerimlerin durakları altın, cetvelleri de altın, kırmızı ve lacivert renklerden oluşmaktadır. Sayfalarında on üçer satır bulunmaktadır. Bir satırları altın, iki satırları lacivert olan bölümlerin hattı reyhânîdir. Bu Mushaflardan biri kaybolmuştur.
3	1	Her sayfasında on bir satır bulunan Mushaf, Acem hattı ile yazılmış olup noktaları altın, cetvelleri ise altın, kırmızı ve laciverttir. Bir satır altın yaldızlı, iki satır lacivert olan kısmın hat çeşidi reyhânîdir.
4	1	Her sayfasında on satır bulunan Kur'ân-ı Kerim cetvelli ve altın noktalıdır.
5	1	İklil denilen taç biçimindeki noktalarıyla cetvelleri olan Mushaf'ın her sayfasında on satır bulunmaktadır.
6	1	Altın durakları ile altın, lacivert ve kırmızı mürekkeple çizilmiş çerçeveleri olan Mushaf'ın her sayfasında on üç satır mevcuttur. Fakat kaybolmuştur.
7	10	Kırmızı noktalı ve cetvelli olan Kur'ân-ı Kerimlerin her sayfasında on beşer satır mevcuttur. Bunlardan ikisi kaybolmuştur.
8	1	Her sayfasında on üç satır bulunan Mushaf'ın durakları kırmızı olup sade yani cetvelsizdir.
9	1	Arap hattı ⁴⁶ ile yazılmış olan Kur'ân-ı Kerim'in her sayfasında on dört satır bulunmaktadır. Durakları altın yaldızlı olup sade yani cetvelsizdir.
10	5	Sayfalarında on üçer satır bulunan Kur'ân-ı Kerimlerin durakları kırmızı olup hepsi de cetvellidir. Bunlardan iki tanesi kaybolmuştur.
11	4	Her sayfasında on beşer satır bulunan Kur'ân-ı Kerimler cetvelsiz olup noktaları kırmızıdır. Bir tanesi kaybolmuştur.
12	1	Altın yaldızlı durakları ve kırmızı cetvelleri olan Mushaf'ın her sayfasında on üç satır bulunmaktadır. Ancak mevcut olmayıp kaybolmuştur.
13	1	Sade yani cetvelsiz olup her sayfasında on üç satır bulunmaktadır.
14	4	Kırmızı vakfeli ve sade yani cetvelsiz olan Kur'ân-ı Kerimlerin sayfaları on birer satırdan oluşmaktadır.
15	1	Sayfaları on beş satırdan oluşan Mushaf sade yani cetvelsizdir. Mevcut olmayıp kaybolmuştur.
16	1	Her sayfası on bir satırdan oluşan Kur'ân-ı Kerim cetvelli olup noktaları kırmızı renktedir.
17	1	Altın yaldızlı noktaları ve cetvelleri olan Mushaf'ın her sayfasında on beş satır mevcuttur.
18	1	Durakları kırmızı ve cetvelsiz olan Kur'ân-ı Kerim'in sayfaları on iki satırdan oluşmaktadır.
19	1	Hüsn-i hat ile yazılmış olan Mushaf'ın her sayfasında on beş satır bulunmaktadır. Noktaları altın olup cetvellidir.
20	1	Kırmızı duraklı ve lacivert cetvelli olan Kur'ân-ı Kerim'in her sayfasında on beş satır mevcuttur.
21	1	Noktaları kırmızı olan Mushaf cetvellidir. Her sayfasında dokuz satır bulunmaktadır.
22	1	Her sayfasında on bir satır bulunan Mushaf cetvelli olup durakları altın yaldızlıdır.
23	2	Kırmızı noktalı ve sade olan Kur'ân-ı Kerimlerin her sayfası on üçer satırdan oluşmaktadır.
24	1	Sayfaları on üç satırdan oluşan, ikilil noktalı ve cetvelli olan Mushaf kaybolmuştur.
25	1	Altın yaldızlı durakları olan Kur'ân-ı Kerim'in her sayfasında on üç satır bulunmaktadır. Kayıp durumdadır.
Toplam	47	

“Defter-i vasat kit'a mesâhîf-i şerîf der-beyân, tezhîb ve ta'dâd-ı sutûr” başlığı altında kaydedilmiş olan, ikinci tabloda sıralanan orta boy Kur'ân-ı Kerimlerin kırk yedi adet olduğu ancak on bir tanesinin kaybolmuş olması nedeniyle kitaplıkta otuz altı Mushaf'ın bulunduğu bildirilmiştir. Sadece yedi tanesinin yazı türü belirtilen, boyutları bilinmeyen bu Kur'ân-ı Kerimlerin, M. Şinasi Acar'ın eserlerinde *vezirî boy* olarak ifade edilen ve ölçülerinin yaklaşık denilerek 21x14 cm olduğundan bahsedilen Mushafların büyüklüğüne eşit olduğu düşünülmektedir. Zira yazar vezirî boy Kur'ân-ı Kerimlerin büyük boy Mushaflara göre 1/2

⁴⁵ BOA, TSMA, d., No. 159, 6a-7a.

⁴⁶ Hz. Osman zamanında yazılan Kur'ân-ı Kerimler *küfi hatla* yazılmış olduğu için ayrıca (Yûsuf Zennûn-Muhittin Serin, “Küfi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/343)'te, Memlûklü tarihçi Kalkaşendî'nin Mushaf hattını işaret ederek “küfi diye bilinen Arap yazısı” şeklinde bir tanımlama yaptığı belirtildiğinden, kastedilen yazı türü küfi olmalıdır.

oranında, vezirî boyun bir küçüğü olan *küçük boy Mushaf* biçiminde tanımladıklarının da 1/4 ebadında olduğunu belirtmiştir⁴⁷ ki 1/2'lik oranın orta boy olanları ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Büyük boy Kur'ân-ı Kerimler gibi tezhipli olan bu Mushaflardan on beş tanesi sade yani çerçevesiz, diğerleri ise cetveli olarak kaydedilmiştir. Ayetleri çevreleyen bu çizgiler için altın, kırmızı ve lacivert mürekkep kullanılmış, bazılarında tek renk, bazılarında ise iki veya üç renk mürekkeple çerçeveler çizilmiştir. İki Mushaf'ın çerçevesiyle duraklarının ikil şeklinde olduğu ifade edilmiş, diğerlerinin vakfelerinin altın ve kırmızı mürekkep ile bezendiği belirtilmiştir.

Bu Kur'ân-ı Kerimlerin sayfalarındaki satır sayısı dokuz ilâ on beş arasında değişmiş, çoğu on üç ve on beş satırlı olmak üzere on, on bir, on iki ve on dört satırlı Mushafların da bulunduğu bildirilmiştir. Bunlardan on üç satırlı olanların yedisi ile on beş satırlı olanların dört tanesinin kayıp olduğu not edilmiştir. Deftere orta boy Kur'ân-ı Kerimlerden sonra *rubu' kıt'a* olarak tanımlanmış Mushaflar yazılmış, büyük boy Kur'ân-ı Kerimlerin 1/4'ü büyüklüğünde olan bu Mushaflara özellikleriyle birlikte aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 3. Kiler Odası'nda Bulunan Rubu' Kıt'a Kur'ân-ı Kerimler⁴⁸

Sıra Numarası	Adet	Özellikleri
1	1	Her sayfasında on beş satır olan Kur'ân-ı Kerim'in durakları ve cetvelleri altındır.
2	1	Üç satırı siyah mürekkeple reyhânî hatla yazılmış olan Mushaf'ın her sayfasında on bir satır bulunmaktadır. Noktaları altın yaldızlı olup cetvelleri de altın ve lacivert mürekkeple çizilmiştir.
3	1	Sayfaları on üç satırdan oluşan ve cetveli olan Kur'ân-ı Kerim'in durakları altındır.
4	3	Her sayfası on beşer satırdan oluşan Mushaflar cetveli olup noktaları altındır.
5	1	Cetveli ve altın durakları olan Kur'ân-ı Kerim'in her sayfasındaki satır sayısı on birdir.
6	1	Altın yaldızlı noktaları ve çerçeveleri olan Mushaf'ın sayfalarında on dört satır bulunmaktadır.
7	1	Sade olan yani cetveli bulunmayan Mushaf'ın her sayfasında on beş satır mevcut olup vakfeleri altındır.
8	1	Cetvelsiz olan ve her sayfasında on bir satır bulunan Kur'ân-ı Kerim'in kırmızı durakları mevcuttur.
9	1	Kırmızı noktaları ve satır aralarında Farsça tefsiri olan, cetveli bulunmayan Mushaf'ın her sayfası on üç satırdan oluşmaktadır.
10	9	Sade yani çerçevesiz olan ve sayfalarında on beşer satır bulunan Kur'ân-ı Kerimlerin vakfeleri kırmızıdır. Bu Mushaflardan üçü kaybolmuştur.
11	1	Her sayfasında sekiz satır bulunan Mushaf cetvelsiz olup kırmızı noktalıdır.
12	4	Sayfalarında on üçer satır bulunan Kur'ân-ı Kerimler cetvelsiz olup durakları kırmızı renktedir. Bunlardan iki tanesi kaybolduğu için mevcut değildir.
13	5	Her sayfasında on beşer satır bulunan Mushaflar cetveli olup noktaları kırmızıdır. Bu Kur'ân-ı Kerimlerden biri Gazi Ahmed Paşazâde Mustafa Bey tarafından vakfedilmiştir. Üç tanesi kayıp durumdadır.
14	3	Kırmızı noktalı ve cetveli olan Mushafların sayfaları on üçer satırdan oluşmaktadır. Bir tanesi kaybolmuş olduğu için mevcut değildir.
15	1	Sayfalarında on dört satır bulunan Kur'ân-ı Kerim'in durakları kırmızı olup cetvelsizdir.
16	2	Kırmızı noktalı ve sade olan Mushafların sayfaları dokuz satırdan oluşmaktadır. Bir tanesi kaybolmuştur.
17	1	Her sayfasında on dört satır bulunan Kur'ân-ı Kerim cetveli olup durakları kırmızı renktedir. Mevcut olmayıp kaybolmuştur.
18	1	Sayfaları on üç satırdan oluşan Mushaf kırmızı çerçevesiz ve ikil noktalı olup kayıp durumdadır.
19	1	Rûmî hattıyla yazılmış olan Kur'ân-ı Kerim'in her sayfasında on bir satır bulunmaktadır. Durakları altın olup cetvellidir. Bir ara kaybolmuş sonradan bulunmuştur.
20	1	Sayfalarında on üç satır bulunan Mushaf Rûmî hattıyla yazılmıştır. Cetveli olup noktaları altındır. Çukadar Gürcü Süleyman tarafından vakfedilmiş olan bu Kur'ân-ı Kerim kaybolmuştur.
21	1	Rûmî hattıyla yazılmış olan Kur'ân-ı Kerim'in sayfaları on bir satırdan oluşmaktadır. Durakları altın olup cetvellidir. Çukadar Nureddin Ağa tarafından vakfedilmiş olan bu Mushaf kaybolmuştur.
22	1	Altın durakları ve cetvelleri olan Kur'ân-ı Kerim hüsn-i hat ile yazılmıştır. Her sayfasında on üç satır bulunmaktadır. Mevcut olmayıp kaybolmuştur.
Toplam	42	

Toplamda kırk iki adet olan ve “defter-i rubu' kıt'a mesâhif-i şerîf der-beyân, tezhib ve ta'dâd-ı sutûr” başlığı altında yazılan Kur'ân-ı Kerimlerin rubu' kıt'a şeklinde tanımlanmış olmaları nedeniyle yukarıda bahsedildiği gibi büyük boy Mushafların 1/4'ü büyüklüğünde oldukları

⁴⁷ Acar, *Türk Hat Sanatı*, 106; a.mlf., *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, 172.

⁴⁸ BOA, *TSMA, d.*, No. 159, 8a-8b.

anlaşılmaktadır ki M. Şinasi Acar'ın eserlerinde bu yazmaların ölçüleri yaklaşık denilerek 14x10,5 cm verilmiştir.⁴⁹

Büyük ve orta boy Kur'ân-ı Kerîmler gibi tezhipli oldukları ifade edilen bu Mushafların bazılarının hat çeşidi kaydedilmiş, noktalarının bezemelerinden bahsedilerek yirmi iki tanesinin cetvelli olduğu bildirilmiştir. Duraklar için altın ve kırmızı mürekkep, çerçevelerde ise altın, kırmızı ve lacivert renkli mürekkepler kullanıldığı not edilmiştir. Diğerlerinde olduğu gibi sayfalardaki satır sayılarının da kaydedildiği defterde en az sekiz, en fazla on beş satırlı Mushaf olduğu görülmüş, bunlar arasında on beş satırlı olanların sayıca fazla olduğu tespit edilmiştir.

Bu boyuttaki Kur'ân-ı Kerîmlerin üçü vakfedilmiş, Gazi Ahmed Paşazâde Mustafa Bey, Çukadar Gürcü Süleyman ve Çukadar Nureddin Ağa tarafından bağışlanmış olan Mushaflardan iki tanesi kaybedilmiştir. Bunların dışında on üç Kur'ân-ı Kerîm'in de kayıp olduğu belirtilmiştir. Kiler Odası kitaplığında bulunan ebatlarına göre tasnif edilerek deftere yazılmış olan Kur'ân-ı Kerîmlerin son grubunu *sağır kıt'a* olarak tanımlanan en küçük boy Mushaflar oluşturmuş, bu grupta bulunanların özellikleri aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 4. Kiler Odası'nda Bulunan Küçük Boy Kur'ân-ı Kerîmler⁵⁰

Sıra Numarası	Adet	Özellikleri
1	11	Her sayfasında on beşer satır bulunan Mushafların durakları altın olup cetvellidir. Bu Kur'ân-ı Kerîmlerden dört tanesi mevcut olmayıp kayıp durumdadır.
2	5	Durakları altın olan ve sayfalarında on üçer satır bulunan Kur'ân-ı Kerîmler cetvellidir. Bu Mushaflardan biri peşkirbaşılara tahsis edilmiş, bir tanesi de kaybolmuştur.
3	1	Sayfalarında on üç satır bulunan Kur'ân-ı Kerîm'in altın durakları ve ikilî şeklinde cetvelleri mevcuttur.
4	1	İkilî noktalı ve cetvelli olan Mushaf'ın her sayfasında on bir satır bulunmaktadır.
5	6	Her sayfasında on üçer satır bulunan ve cetvelli olan Kur'ân-ı Kerîmlerin durakları kırmızı renktedir. Bu Mushaflardan bir tanesi kayıptır.
6	1	Kırmızı noktalı ve cetvelli olan Mushaf'ın sayfaları on iki satırdan oluşmaktadır.
7	2	Durakları kırmızı ve sade olan yani çerçevesi bulunmayan Kur'ân-ı Kerîmlerin sayfalarında on beşer satır mevcuttur. Bunlardan bir tanesi kaybolmuştur.
8	2	Sayfaları on birer satırdan oluşan Mushaflar cetvelli olup kırmızı noktalıdır.
9	3	Cetvelli ve kırmızı noktalı olan Kur'ân-ı Kerîmlerin sayfaları on beşer satırdan oluşmaktadır.
10	1	Her sayfasında on dört satır bulunan Mushaf kırmızı duraklı ve cetvellidir.
11	3	Sayfaları on üçer satırdan oluşan Mushaflar cetvelsiz yani sade olup kırmızı noktalıdır. Bu Kur'ân-ı Kerîmlerden biri kayıp durumdadır.
12	3	Noktaları kırmızı ve cetvelsiz olan Kur'ân-ı Kerîmlerin sayfalarında on birer satır bulunmaktadır.
13	1	Sade yani çerçevesiz olan Mushaf'ın her sayfasında on bir satır mevcuttur.
14	1	Sayfaları on beş satırdan oluşan Kur'ân-ı Kerîm'in duraklarıyla cetvelleri ikilî şeklindedir. Bu Mushaf, Hoca Osman Efendi tarafından vakfedilmiştir.
15	1	Her sayfasında on beş satır olan Mushaf ikilî noktalıdır. Cetvelleri ayetlerle kırmızı ve ikilî şeklinde yapılmıştır. Hazine Kethüdası Emin Efendi tarafından bağışlanmıştır.
16	1	Hazinedarbaşı İbrahim Ağa'nın vakfı olan Kur'ân-ı Kerîm nesih hatla ⁵¹ yazılmıştır. Her sayfasında on üç satır olup ikilî biçiminde durakları bulunmaktadır.
17	1	Durakları ve cetvelleri ikilî şeklinde olan Mushaf'ın sayfaları on üç satırdan oluşmaktadır. Ahmed Mir tarafından bağışlanmıştır.
18	1	Her sayfasında on beş satır bulunan Kur'ân-ı Kerîm cetvelli ve ikilî noktalıdır. Pars Kethüdası Hüseyin Ağa'nın ruhu için varisleri tarafından bimarhâneye bağışlanmıştır.

⁴⁹ Acar, *Türk Hat Sanatı*, 106; a.m.f., *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, 172.

⁵⁰ BOA, *TSMA, d.*, No. 159, 8b, 10a-11a.

⁵¹ Sülüs yazıya benzeyen ve kalınlığı onun üçte biri kadar olan yazı çeşidi olup Mushafların özellikle de kitapların istinsahında kullanılmıştır; bk. Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, 86; Acar, *Türk Hat Sanatı*, 106; M. Uğur Derman, "Nesih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/1; Acar, *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, 169; Alparslan, *Osmanlı Hat*, 27; Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, yay. haz. Hüseyin Gündüz vd. (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023), 1/110.

19	1	Sayfaları on yedi satırdan oluşan Mushaf'ın durakları altın yıldızlıdır. Cetvelleri altın ve siyah renkli olup Cündî Şakir Ağa'nın vakfidir.
20	1	İklîl noktalı ve cetvelli olan Kur'ân-ı Kerîm'in sayfaları on beş satırdan oluşmaktadır. Kiler ağalarından Tiryaki Hüseyin Ağa tarafından bağışlanmıştır.
Toplam	47	

Orta boy Kur'ân-ı Kerîmler gibi kırk yedi tane olan küçük Mushaflar, “defter-i mesâhif-i şerîf sağır kıt'a der-beyân, tezhîb ve ta'dâd-ı sutûr” başlığı ile kaydedilmiş ve sekiz tanesinin kayıp olduğu belirtilmiştir. Bazı çalışmalarda *sûmûn kıt'a* biçiminde tanımlanan, rubu' kıt'anın yarısı kadar ve büyük boyun 1/8 oranında olduğundan bahsedilen küçük boy Mushafların boyutu⁵² M. Şinasi Acar'ın eserlerinde yaklaşık denilerek 10,5x7 cm olarak verilmiştir.⁵³

Küçük olmalarına rağmen tezhipli oldukları belirtilen, sadece birinin yazı çeşidinden söz edilen Kur'ân-ı Kerîmlerin otuz yedi tanesinin cetvelli olduğu, bunlar için altın, kırmızı ve siyah renkli mürekkep kullanıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca bazılarının iklîl şeklinde tanımlanan çerçeveleriyle vakfelerinin olduğu bildirilmiştir. Noktalar diğer boyutlardaki Mushaflarda olduğu gibi altından başka kırmızı mürekkep ile bezenmiştir.

Bu grupta yer alan Kur'ân-ı Kerîmlerin satır sayıları on bir ilâ on yedi arasında değişkenlik göstermiş, on iki, on dört ve on yedi satırlı birer Mushaf kaydedilmiştir. En fazla on beş satırlı, sonra da azalan sırayla on üç ve on bir satırlı yazmaların bulunduğu bildirilmiştir. Bunlardan on beş satırlı olanlardan beş tane, on üç satırlılardan ise üç Kur'ân-ı Kerîm'in kayıp olduğu belirtilmiştir.

Tabloda görüldüğü üzere küçük boy Kur'ân-ı Kerîmlerin yedi tanesinin bağış yoluyla kütüphaneye kazandırıldığı ifade edilmiş, bu Mushafları vakfedenlerin Hoca Osman Efendi, Hazine Kethüdası Emin Efendi, Hazinedarbaşı İbrahim Ağa, Ahmed Mir, Pars Kethüdası Hüseyin Ağa'nın varisleri, Cündî Şakir Ağa ve Kiler ağalarından Tiryaki Hüseyin Ağa olduğu bildirilmiştir.

2.2. Kur'ân-ı Kerîm Cüzleri, En'âmlar ve Du'ânâmeler

Kitaplıkta Kur'ân-ı Kerîmlerin yanında bazı surelere ait cüzler ile yazılmış her cüzün birbirinden ayrı olan nüshalarının bulunduğu belirtilerek bunlarla ilgili özellikler de deftere kaydedilmiştir. Ayrıca *Delâ'il-i Şerîf* veya *Delâ'il-i Hayrât* olarak bilinen salavat mecmuasının,⁵⁴ *Ed'îye-i me'sûre* denilen dua kitaplarının⁵⁵ ve bazı yazmaların varlığından söz edilerek bunlara dair bilgiler kayda geçirilmiştir ki tüm bu veriler aşağıdaki tabloya nakledilmiştir.

Tablo 5. Kur'ân-ı Kerîm Cüzleri, En'âmlar ve Du'ânâmeler⁵⁶

Sıra Numarası	Adet	Kur'ân-ı Kerîm Cüzleri ile Diğer El Yazması Kitaplar ve Özellikleri
1	1	Belgradî hattı ile yazılmış Amme Cüz'ü ⁵⁷ olup her sayfasında on bir satır bulunmaktadır. Cetvelli olan bu otuzuncu cüzün durakları altındır.
2	1	Kur'ân-ı Kerîm'in yirmi ikinci cüzünde başlayan Yasin Suresi'nden itibaren sonuna kadar olan cüzlerin bir araya getirilmiş halidir.

⁵² Özkafa, “Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabının Tarihi Seyri”, 311; M. Uğur Derman, “Osmanlı İstanbul'unda Hat Sanatı”, *Osmanlı İstanbulu I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Bildiriler*, ed. Feridun M. Emecen vd. (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2014), 483.

⁵³ Acar, *Türk Hat Sanatı*, 106; a.mlf., *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, 172.

⁵⁴ Delâ'il hakkında bilgi için bk. Süleyman Uludağ, “Delâ'ilü'l-Hayrât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/113-114; Acar, *Türk Hat Sanatı*, 115-116; a.mlf., *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, 183. Çok sayıda istinsah edilmiş olan Delâ'il örnekleri için ayrıca bk. Mehmet Memiş, “Osmanlı Kitap Sanatlarında Delâ'ilü'l-Hayrât Yazmaları”, *Geleneğin Mirası*, ed. Ali Fuat Baysal vd. (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021), 175-188.

⁵⁵ İbrahim Ateş, “Vakfiyelerde Duâ ve Bedduâlar”, *Vakıflar Dergisi* 17 (1983), 6'da, “Ed'îye-i me'sûre, bizzat Hz. Muhammed tarafından tertip edilip söylenegelen duâlardır”, denilmiştir.

⁵⁶ BOA, *TSMİA*, d., No. 159, 13a.

⁵⁷ Kur'ân-ı Kerîm'in otuzuncu cüz'ünün bağımsız olarak yazılmış halidir. Kur'an öğretimine başlandığında alfabeden sonra, Amme Suresi ile kısa surelerin bulunduğu bu son cüzle devam edilmesi nedeniyle ayrı olarak yazılmıştır; bk. Acar, *Türk Hat Sanatı*, 116; a.mlf., *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, 186.

3	30	Birbirinden bağımsız otuz ayrı cüz olarak yazılan Mushaf ⁵⁸ olup Kapıcıbaşı tarafından vakfedilmiştir.
4	30	Hüsn-i hat ile yazılmış otuz ayrı cüz olup yeni durumdadır.
5	29	Kur'ân-ı Kerim cüzleri olup her bir cüz diğerinden ayrı durumdadır ancak bir cüz eksiktir.
6	5+6	Beş adet murakkaa, ⁵⁹ altı adet karalama ⁶⁰ olup Sakızlı Mehmed Ağa tarafından vakfedilmiştir.
7	1	Hız Muhammed için okunan salavatların bulunduğu Delâ'il-i Şerif olup küçük boydur. Noktaları altın olan bu yazmanın her sayfası on iki satırdan oluşmaktadır.
8	27	Her biri diğerinden ayrı olan cüzlerdir.
9	10	Hâfız Osman ⁶¹ Cerîdesi olup Sultan Mustafa tarafından vakfedilmiştir. ⁶²
10	2	Yüz altmış beş ayetten oluşan En'âm Suresi ile sık ve çok okunan Kur'ân surelerini içine alan mecmua ya da küçük kitap olan En'âm-ı şeriflerin ⁶³ her sayfasında dokuz satır bulunmaktadır.
11	2	Ed'îye-i me'sûre şeklinde kaydedilmiş bu dua kitaplarından birinin kayıp olduğu belirtilmiştir.
Toplam	144	

Bilindiği üzere Osmanlı kültüründe kitap sanatının en güzel örneklerinin görüldüğü elyazması kitapların başında Kur'ân-ı Kerimler gelmektedir. Allah'ın sözlerinin yazıya geçirilmesi dolayısıyla yapılan işin kutsiyeti seçkin eserlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Nitekim koğuşun kitaplığında bulunan Mushaf'ların da yukarıdaki tablolarda ifade edildiği üzere tezhipli oldukları, birbirinden farklı özellikler barındırdıkları dikkat çekmektedir. Mushaf'lardan sonra sanat değeri taşıyan diğer yazma kitaplar, genellikle yine dinî nitelikli olanlardır ki tabloda görüldüğü gibi kitaplıkta birbirinden bağımsız cüzlerle birlikte bir kısmı tezhipli *Delâ'il*, *En'âm-ı şerif* ve dua kitapları mevcuttur. Bu grupta yer alan yüz kırk dört adet yazmadan takım halinde otuz ayrı cüz Kapıcıbaşı olarak adlandırılan şahıs tarafından bağışlanmış, murakkaa ve karalama olarak kaydedilmiş olanlar Sakızlı Mehmed Ağa, Hâfız Osman Cerîdesi ise Sultan Mustafa tarafından vakfedilerek Kiler Koğuşu'nda bulunanların istifadesine sunulmuştur. Bunlar arasında sadece bir dua kitabının kayıp olduğu not edilmiştir.

Osmanlı toplumunda Kur'ân-ı Kerim'den sonra en çok okunan kitap, tasavvuf ve fıkıh bilgini Şeyh Ebû Abdullah Muhammed bin Süleyman el-Cezûlî tarafından derlenen sonradan çok sayıda istinsah edilen ve tam adı *Delâ'ilü'l-hayrât ve şevâriku'l-envâr fi zikri's-salât ale'n-nebiyyi'l-muhtâr* olan kısaca *Delâ'il* denilen mecmua⁶⁴ olduğu halde koğuşun kitaplığında sadece bir tane bulunduğu görülmüştür. Keza Müslümanlar tarafından çok okunan Yasin ve Mülk sureleriyle

⁵⁸ Devir hatimi için otuz bölünmüş olarak yazılmış olan bu cüzlere kutsal cüzler anlamına gelen *eczâ-i şerife* denilmiştir; bk. Acar, *Türk Hat Sanatı*, 116-117; a.mlf., *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, 186.

⁵⁹ Hat sanatında *kit'a* denilen güzel yazı örneklerinin bir araya getirilmesiyle hazırlanan albüme verilen addır. Daha fazla bilgi için bk. M. Uğur Derman, "Hat San'atında Osmanlı Devri", *İslâm Kültür Mirâsında Hat San'atı*, haz. M. Uğur Derman (İstanbul: İslâm Tarih San'at ve Kültür Araştırma Merkezi (İRCICA) Yayınları, 1992), 39; Acar, *Türk Hat Sanatı*, 119-124; a.mlf., *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, 201, 205, 208-209; Derman, "Osmanlı İstanbulu'nda Hat Sanatı", 486-487; a.mlf., "Murakkaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/204.

⁶⁰ Hattatların el maharetlerini ve meleketlerini kaybetmemek gayesiyle boş vakitlerinde yaptıkları yazı çalışmaları demektir. Ayrıntılı bilgi için bk. Derman, "Hat San'atında Osmanlı Devri", 42; Acar, *Türk Hat Sanatı*, 120-121; a.mlf., *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, 204-205.

⁶¹ XVII. yüzyılda yaşamış ünlü hattatlardan biri olan ve yirmi beşten fazla Mushaf yazan Hâfız Osman hakkında geniş bilgi için bk. Alparslan, *Osmanlı Hat*, 93-105. Yazdığı hat ve Mushaf örnekleri için ayrıca bk. Acar, *Türk Hat Sanatı*, 126, 128 ile a.mlf., *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, 187, 210, 219, 228; Alparslan, *Osmanlı Hat*, 94-96, 99, 101-102, 104; *Mürekkebin İzi Yazma Eserler Seçkisi*, (İstanbul: Cumhurbaşkanlığı Yayınları, 2020), 59.

⁶² Hâfız Osman'dan hat dersi aldığı (Alparslan, *Osmanlı Hat*, 96-97) için II. Mustafa tarafından vakfedildiği düşünülen ve ilgili defterde *ceride* olarak tanımlanan (BOA, *TSMâ*, d., No. 159, 13a) Hâfız Osman'a ait olan bu yazmaların, Acar, *Türk Hat Sanatı*, 128 ile a.mlf., *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, 219'da, ifade edilen "Hâfız Osman'ın değişik zamanlarda yazdığı birbirinden bağımsız on kit'anın bir araya getirilmesiyle hazırlanmış toplama murakkaa" olduğu zannedilmektedir. Sülüs-nesih hat ile yazılmış bu toplama murakkaa görseli için bk. Acar, *Türk Hat Sanatı*, 128 ile a.mlf., *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, 219.

⁶³ Acar, *Türk Hat Sanatı*, 111; a.mlf., *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, 187. En'âm Suresi hakkında bk. Emin Işık, "En'âm Suresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/169-170.

⁶⁴ Uludağ, "Delâ'ilü'l-Hayrât", 9/113; Acar, *Türk Hat Sanatı*, 115-116; a.mlf., *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, 183; Memiş, "Osmanlı Kitap Sanatlarında Delâ'ilü'l-Hayrât Yazmaları", 175-177.

birlikte bir mecmua halinde güzel hatla yazılıp bezenen insanların üzerinde taşınması eski bir gelenek olan *En'âm-ı şerif*⁶⁵ ile dua kitaplarının azlığı da dikkat çekmiştir.

Değerlendirilen deftere Kur'ân-ı Kerîmler, cüzler ve dua kitaplarından sonra yazılmış olanlar daha çok iç oğlanlara verilen teorik eğitim sırasında kullanılan kitaplardır. Aşağıda önce tefsir kitaplarıyla ilgili bilgi verilmiş, daha sonra da sırasıyla kitaplıkta mevcut olan farklı konulardaki eserler listelenmiştir.

2.3. Tefsir Kitapları

Açıklamak, ortaya çıkarmak, kelime veya sözdeki kapalılığı gidermek anlamına gelen tefsir sözcüğü Kur'ân-ı Kerîm'in yorumu için kullanılmış, bu alandaki tüm eserlerin ortak adı olmuştur. Kısaca Kur'ân ayetlerini açıklamayı ve yorumlamayı ifade eden bu sözcüğün daha kapsamlı tanımı; sarf, nahiv, belâgat gibi dil bilimlerinden; esbâb-ı nüzûl, nâsîh-mensuh, muhkem-müteşâbih gibi Kur'ân ilimlerinden; hadis ve tarih gibi rivayet bilimlerinden; mantık ve fıkıh usulü gibi yöntem bilgilerinden faydalanılarak Kur'ân'ın manalarının açıklanmasını, Kur'ân'dan hüküm çıkarılmasını öğreten ilim şeklinde yapılmıştır.⁶⁶ İslâmî ilimlerin en önemlisi kabul edildiği, Kur'ân'ın toplanmasından sonra ilk yazılan eserin Tefsir'e ait olduğu belirtilmiştir⁶⁷ ve sonraki süreçte ulema tarafından çok sayıda eser verilmiştir. Osmanlı döneminde de tefsir ile ilgilenen pek çok müfessir bu alanda çalışma yapmış ve eser yazmıştır.⁶⁸ Medreselerde tefsir öğrenimi ilk sırada yer almış, bunun yanında camilerde, tekkelerde ve saraylarda sistemli olarak tefsir dersleri yapılmıştır.⁶⁹ Nitekim aşağıdaki tabloda sıralanan kitaplar, tefsir derslerinin Kiler Odası'ndaki iç oğlanlara da verildiğini göstermektedir.

Tablo 6. Tefsir Kitapları⁷⁰

Sıra Numarası	Adet	Kitap Adı	Özellikleri
1	1	<i>Tefsîrü'l-Kebîr</i>	Kur'ân-ı Kerîm'in yirmi birinci cüzünün tefsiri olup Arap hattı ile yazılmıştır. Her sayfasında yirmi beş satır mevcuttur.
2	1	<i>Keşfü'l-Esrâr ve Hetkü'l-Estâr</i>	Sayfalarında yirmi birer satır bulunan eser Arap hattı ile yazılmıştır.
3	1	<i>Tefsîru İbn-i Atıyye</i>	Kur'ân-ı Kerîm'in yedinci cüzünün tefsiri olup Arap hattı ile yazılmıştır. Her sayfasında yirmi bir satır bulunmaktadır.
4	1	<i>Tefsîru Kadî</i>	Arap hattı ile yazılan eserin birinci cildi olup her sayfasında yirmi yedi satır mevcuttur.
5	1	<i>Tefsîrü'l-Bağavî</i>	Arap hattı ile yazılmış olup Yasin Suresi'nin tefsiridir. Her sayfada yirmi bir satır bulunmaktadır.
6	1	<i>Kitâbu Lübâbî't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl</i>	Kur'ân-ı Kerîm'in birinci cüzünün tefsiri olup Arap hattı ile yazılmıştır. Her sayfasında otuz bir satır mevcuttur.
7	1	<i>Tefsîru Hüseyin Vâiz</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi üç satır bulunmaktadır.
8	1	<i>Tefsîru İbn-i Kesîr</i>	Eserin birinci cildi olup Arap hattı ile yazılmıştır. Her sayfasında yirmi yedi satır mevcuttur.
9	1	<i>Tefsîr-i Sûre-i Fetih</i>	Arap hattı ile yazılmış olup her sayfada yirmi bir satır bulunmaktadır.
10	1	<i>Tefsîrü'l-Kur'ân-ı İbn-i Kesîr</i>	Arap hattı ile yazılmış olan kitabın her sayfasında otuz bir satır mevcuttur.
11	1	<i>Tefsîru İbn-i Kesîr</i>	Eserin üçüncü cildi olup Arap hattı ile yazılmıştır. Her sayfasında yirmi beş satır vardır.

⁶⁵ Işık, "En'âm Sûresi", 11/170; Acar, *Türk Hat Sanatı*, 111; a.mlf., *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, 187.

⁶⁶ Abdulhamit Birşık, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/281.

⁶⁷ Fuat Köprülü, "İslâmî İlimler Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm ve Felsefe, Tarih ve Coğrafya", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın* 12 (1986), 21.

⁶⁸ Osmanlı döneminin dört yüz üç müfessiriyle bu yazarlara ait beş yüz seksen üç eseri içeren bir çalışma için bk. Muhammed Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası Tefsirler, Haşiyeler, Sûre Tefsirleri, Tercümeleler", *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 1 (1999), 249-303.

⁶⁹ Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası", 250.

⁷⁰ BOA, *TSMA, d.*, No. 159, 13b-14a.

12	1	<i>Tefsîrû'l-Bağavî</i>	Eserin birinci cildi olup Arap hattı ile yazılmıştır. Her sayfasında yirmi yedi satır bulunmaktadır.
13	1	<i>Hâşiye-i Monla Usam ale'l-Beyzâvî</i>	Arap hattı ile yazılmış olup her sayfasında yirmi beş satır mevcuttur.
14	1	<i>Tefsîru Hüseyin Vâiz</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi yedi satır vardır.
15	1	<i>Tefsîru İbn-i Atıyye</i>	Eserin birinci cildi olup Arap hattı ile yazılmıştır. Her sayfasında otuz bir satır yer almaktadır.
16	1	<i>Tefsîr-i Sûre-i Yunus</i>	Arap hattı ile yazılmış olup her sayfada yirmi yedi satır mevcuttur.
17	1	<i>Zâdü'l-Müteyessire fî-İlmi't-Tefsîr</i>	Eserin ikinci cildi olup Arap hattı ile yazılmıştır. Her sayfasında yirmi yedi satır bulunmaktadır.
18	1	<i>Tefsîru Kadî Beyzâvî</i>	Nesih ile yazılmış olan eserin her sayfasında otuz beş satır mevcuttur.
19	1	<i>Mu'ribu'l-Kur'ân</i>	Eserin birinci cildi olup Arap hattı ile yazılmıştır. Her sayfasında yirmi satır vardır.
20	1	<i>Tefsîru Arâyis</i>	Nesih yazısı ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi bir satır yer almaktadır.
Toplam	20		

Görüldüğü üzere kitaplıkta yer alan toplam yirmi tefsir eserinin on altı tanesinin Arap hattı, üçünün nesih, birinin ise ta'lik ile yazıldığı ifade edilmiştir. Sayfalarındaki satır sayılarının da kaydedildiği eserler arasında Kur'ân-ı Kerim'in tamamının tefsirinin bulunduğu kitaplar yanında bazı cüzlere ait olan yani tek bir cüzün tefsirini içeren eserlerin yer aldığı belirtilmiştir. Yine bazı kitapların tüm ciltlerinin değil sadece belirli ciltlerinin kitaplıkta olduğu kaydedilmiştir.

İncelenen deftere yazılmış olan kitaplardan Kiler Odası'ndaki iç oğlanlara verilen derslerin Osmanlı medreselerinde görülen derslerle paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. XV ve XVI. yüzyıl medreselerinde tefsir dersleri ellili dâhil, sahn ve altmışlı olan üst düzey medreselerde verilmiş,⁷¹ Enderun Mektebi'nin alttan beşinci kademesinde bulunan Kiler Odası'nda da bu dersler yapılmıştır. Bahsedilen medreselerde *Keşşâf* ve *Beyzâvî* tefsirleri okutulmuş,⁷² iç oğlanlara *Kadî veya Beyzâvî Tefsiri* olarak anılan tüm tefsir kitaplarının başında bulunan-Cârullah ez-Zemahşerî'nin⁷³ *el-Keşşâf An Hakâiki't-Tenzîl*'inden⁷⁴ de yararlanarak- Kadî Beyzâvî tarafından yazılan *Envârû't-Tenzîl* ve *Esrârû't-Te'vil* adını taşıyan bu Kur'ân tefsiri ile birlikte eserin iki yüz elliye yakın haşiyesinden⁷⁵ biri ve yukarıdaki tabloda belirtilen diğer kitapların okutulduğu görülmüştür.

⁷¹ Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008), 30.

⁷² Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", 30. 1539 yılının Eylül ayı başlarında sahn medreselerinden birine tayin edildiğini belirten Taşköprülüzâde İsmâuddin Ahmed Efendi de *Kadî Beyzâvî Tefsiri*'nden Bakara Suresi'nin tefsirini naklettiğini *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* adlı eserinde ifade etmiştir; bk. *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 379. Ayrıca bk. Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi Medrese Programları-İcazetnâmeler İslahat Hareketleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983), 95; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 42; Mehmet İpşirli, "Medrese/Osmanlı Dönemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/329; Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", 32.

⁷³ Müellifin hayat hikayesi için bk. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül Ulûm (İlimler Ansiklopedisi)*, sad. Mümin Çevik (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 2011), 1/466-468, 498; Mustafa Öztürk-M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/235-238; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirin*, sad. Abdulaziz Hatip (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2018), 2/46-55.

⁷⁴ Eser hakkında bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 3/1173-1174; Ali Özek, "el-Keşşâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/329-330. Ayrıca bk. Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984), 43-44.

⁷⁵ Eser ve yazar hakkında bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/100; İsmail Cerrahoğlu, "Envârû't-Tenzîl ve Esrârû't-Te'vil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/260; Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası", 251-252; Hidayet Aydar, "Osmanlılarda Tefsir Çalışmaları", *Yeni Türkiye* 6/33 (2000), 537, 539; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül Ulûm*, 1/470-471, 498; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 1/194-195; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 645-660; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/123-131.

Medreselerde okutulan temel tefsir kitapları arasında olmasına rağmen *Keşşâf*'in koğuşun kitaplığında bulunmadığı görülmüştür. Bununla birlikte *Keşşâf* ve *Beyzâvî* tefsirleri gibi yine hem tefsir eğitimi sırasında hem de müfessirlerin tefsir yazımında başvurdukları temel eserlerden biri olan Fahreddin er-Râzî⁷⁶ tarafından yazılan *et-Tefsîrü'l-Kebîr*'in mevcut olduğu gözlenmiştir. Ancak bu kitabın Kur'ân-ı Kerîm'in sadece yirmi birinci cüzünün tefsiri olduğu belirtilmiştir. Asıl adı *Mefâtihu'l-Gayb* olan *et-Tefsîrü'l-Kebîr* ve *Tefsîrü'r-Râzî* olarak tanınan eser, her sure bir kitap olacak şekilde birbirinden bağımsız olarak yazılmış,⁷⁷ kitaplıkta bu nedenle ayrı bir kitap biçiminde yirmi birinci cüz tefsirinin bulunduğu ifade edilmiştir.

Yine ilim camiasında iyi bir tefsir olduğu kabul edilen İbn Atıyye'nin *el-Muharrerü'l-vecîz* isimli eseri,⁷⁸ yazıldığı dönemden itibaren rağbet görerek daha sonra yazılanlar için kaynak olan Ferrâ el-Bağavî'nin⁷⁹ *Me'âlimü't-tenzîl* adını taşıyan tefsiri,⁸⁰ bu eserden yararlanarak yazan Ali bin Muhammed el-Hâzin'in daha çok *Tefsîrü'l-Hâzin* olarak adlandırılan *Lübâbu't-Te'vîl fi Me'âni't-Tenzîl*'i,⁸¹ aynı eseri yani *Me'âlimü't-tenzîl*'i esas alan İbn Kesîr'in⁸² *Tefsîru İbn Kesîr* diye bilinen on ciltten oluşan *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-'azîm* adlı kitabı⁸³ koğuşta bulunan eserlerdendir.

Tabloda yer alan dolayısıyla Kiler Odası Kütüphanesi'nde bulunan tüm tefsirleri tanıtmak makalenin hacmini artıracığı için burada hakkında bilgi verilen eserlerle yetinilmiştir. Zaten yukarıda sözü edilen *Keşşâf*, *Beyzâvî* ve *Mefâtihu'l-Gayb* hem daha sonra yazılanlara kaynak olmuş⁸⁴ hem de ilim çevrelerinde ağırlıklı olarak okutulmuştur. Gerek tabloda sıralanan tefsirler gerekse burada yer almayan diğer eserler Kur'an'ın anlaşılmasına ve anlamlandırılmasına katkıda bulunmuştur.

2.4. Hadis Kitapları

Haber demek olan hadis, Hz. Muhammed'in sözlerini, eylemlerini ve onaylarını ifade eden terim olarak kullanılmış, bu hadisleri tespit etme, anlama, anlatma ve aktarmayla ilgili ilmin adı olmuştur.⁸⁵ İslâmî ilimlerden biri olan bu bilim dalında Osmanlı döneminde pek fazla eser verilmemiş, Osmanlı alimlerinin ilmî çalışmaları arasında Hadis ile ilgili eserlerin az sayıda olması dikkat çekmiştir.⁸⁶ Bununla birlikte Kur'an'dan sonra ikinci kaynak kabul edilen Hadis ilmine verilen önem dolayısıyla gerek medreselerde gerekse eğitim verilen diğer kurumlarda bu

⁷⁶ Müfessir hakkında bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Fahreddin er-Râzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/89-95; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül Ulûm*, 1/483-489; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 602-606; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/75-85.

⁷⁷ Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası", 252; Aydar, "Osmanlılarda Tefsir Çalışmaları", 539; Lütfullah Cebeci, "Mefâtihu'l-Gayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/348; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 4/1402-1403; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 606-645.

⁷⁸ Eser ve müfessiri hakkında bk. Abdülhamit Birışık, "İbn Atıyye el-Endelüsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/338-340; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1287; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/56-57.

⁷⁹ Müfessir hakkında bk. Mevlüt Güngör, "Begavî, Ferrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/340-341; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 563-565; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/43-44.

⁸⁰ Eser hakkında bk. Saffet Bakırcı, "Meâlimü't-Tenzîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/203-204; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1378; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 565-578.

⁸¹ Eser ve yazarı hakkında bk. Ali Eroğlu, "Hâzin, Ali b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/125-126; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül Ulûm*, 1/500; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/1228; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/144-145.

⁸² Müfessir hakkında bk. Abdülkerim Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/132-134; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 578-581; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/170-171.

⁸³ Eser hakkında bk. Mustafa Öztürk, "Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/295-297; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/386; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 581-602.

⁸⁴ Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası", 253; Aydar, "Osmanlılarda Tefsir Çalışmaları", 540; Mehmet Suat Mertoğlu, "Tefsir/Literatür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/291.

⁸⁵ M. Yaşar Kandemir, "Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/27-64.

⁸⁶ Kadir Ayaz, "Hadis İlimlerinin Tadrîsâtı Açısından Osmanlı Dâruhadisleri", *Osmanlı Araştırmaları* 47 (2016), 41-42.

konuda yazılmış temel eserler okutulmuştur. Kiler Odası'nda eğitim gören iç oğlanlara da Hadis ilmi öğretilmiş, koşuşun kitaplığında bulunan eserler ve özellikleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 7. Hadis Kitapları⁸⁷

Sıra Numarası	Adet	Kitap Adı	Özellikleri
1	1	<i>Sahîhü'l-Buhârî</i>	Eserin birinci cildi olup nesih hattı ile yazılmıştır. Her sayfasında on yedi satır mevcuttur.
2	1	<i>Şerhu'l-Buhârî li-Kastalânî</i>	Eserin ikinci cildi olup Arap hattı ile yazılmıştır. Her sayfasında otuz beş satır bulunmaktadır.
3	1	<i>Şifâ-i Kadî İyâz</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserin sayfaları kırmızı cetvellidir. Her sayfasında yirmi beş satır vardır.
4	1	<i>Şerhu's-Şifâ li-Ali el-Karî</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında otuz beş satır mevcuttur.
5	1	<i>Mişkâtu Mesâbih</i>	Her sayfasında yirmi bir satır bulunan eser nesih ile yazılmıştır.
6	1	<i>Mişkâtu Mesâbih</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi bir satır bulunmaktadır. Eser mevcut olmayıp kaybolmuştur.
7	1	<i>Kitâbu Meşâriki'l-Envâr</i>	Her sayfasında yirmi yedi satır bulunan eser nesih hattı ile yazılmış olup kayıp durumdadır.
8	1	<i>Meşâriku Şerîf fi'l-Hadis</i>	Nesih yazısı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on dokuz satır mevcuttur.
9	1	<i>Kitâbü'l-Vâfi ve'l-Vâfiyât</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on dokuz satır bulunmaktadır.
10	1	<i>Kitâbu Hadîs-i Safvân</i>	Her sayfasında yirmi dört satır bulunan eser Arap hattı ile yazılmıştır.
11	1	<i>Şerhü Vesîleti'l-İsâbe fi'l-Minhâc fi Tahrîci'l-Hadis</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi beş satır mevcuttur.
12	1	<i>Tefsîr-i Yasin-i Şerîf ve Risâleteyn fi'l-Hadis ve Kasîde-i Tantarâniyye</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on yedi satır vardır.
13	1	<i>Kitâbu Şifâ-yı Şerîf</i>	Her sayfasında on dokuz satır bulunan eser nesih hatla yazılmış olup la ⁸⁸ mürekkebi ile tezhiplenmiştir.
14	1	<i>Şemâilü'n-Nebî</i>	Feyzi Molla tarafından vakfedilen bu eser ta'lik hattı ile yazılmış olup her sayfasında on dokuz satır bulunmaktadır.
15	1	<i>Şemâilü'n-Nebî</i>	Nesih ile yazılmış olan eserin her sayfasında on dokuz satır mevcuttur. Nuri Bey tarafından vakfedilmiştir.
16	1	<i>Şifâ-i Şerîf</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on yedi satır vardır.
17	1	<i>Delâ'il-i Şerîf</i>	Hoca Osman Efendi tarafından vakfedilen eser nesih yazısı ile yazılmış olup her sayfasında on satır bulunmaktadır.
18	1	<i>Esmâ-i Bedîr</i>	Eserin her sayfasında on iki satır mevcuttur.
19	1	<i>Meşârik-i Şerîf</i>	Cemâziyelevvel 1238/14 Ocak-12 Şubat 1823 döneminde İmam Abdülkerim Ağa tarafından vakfedilen eser nesih hatla yazılmış olup her sayfasında on sekiz satır bulunmaktadır.
Toplam	19		

Tıpkı diğerleri gibi el yazması eserlerden olduğu dolayısıyla nadir eserler arasında yer aldığı görülen hadis kitaplarının ilgili defterde fiziki özellikleri belirtilerek hat türleri ve sayfalarındaki satır sayıları hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre toplamda on dokuz adet olmakla birlikte ikisi kayıp olan kitapların on tanesinin nesih, altı tanesinin Arap, ikisinin ise ta'lik hattı ile yazıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca dört kitabın Feyzi Molla, Nuri Bey, Hacı Osman Efendi ve Abdülkerim Ağa tarafından başışlandığı kaydedilmiştir. Koşuşta okutulan bu kitapların medreselerde okutulan

⁸⁷ BOA, TSMA, d., No. 159, 15b-16a.

⁸⁸ Kurutulmuş kırmızı böceğinin dişisinin kabuğundan çıkarılan kırmızı toz boyadan hazırlanan ve yarı şeffaf olan mürekkep için kullanılan tabirdir; bk. Acar, *Türk Hat Sanatı*, 59; Çiçek Derman, "Tarihimizde Mushafların Bezenmesi", *Diyanet İlmî Dergi* 46/4 (2010), 143; Acar, *Osmanlı'da Günlük Yaşam*, 136; Fatma Çiçek Derman, "Yazma Eserlerde Tezhib Sanatı", 2. *Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi Bildiriler*, ed. Hatice Oruç vd. (Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2019), 1/358.

kitaplarla aynı olduğu görülmüş,⁸⁹ başta *Sahîh-i Buhârî* olmak üzere *Şifâ*, *Mesâbîh*, *Meşârik* ve tabloda sıralanmış olan diğer kitaplar iç oğlanların eğitiminde kullanılmıştır.

Kiler Odası'nda verilen teorik eğitimin düzeyini anlama ve anlamlandırmada medreselerde verilen dersler ile okutulan kitapların yol gösterici olduğu düşünülmektedir. Nitekim klasik dönem Osmanlı medreselerinde otuzlu medreselerden itibaren verilmeye başlayan hadis derslerinde İmam Hüseyin bin Mesud Bağavi⁹⁰ tarafından yazılan *Mesâbihu's-Sünne* veya *Miškâtu'l-Mesâbîh* denilen⁹¹ temel öğretim kitabı olarak kabul edilen -Kiler Koğuşu Kütüphanesi'nde de iki tane olduğu halde biri kaybolmuş olan- eser okutulmuş, aynı kitap kırklı ve ellili hâric medreselerinde öğretilmeye devam etmiştir.⁹² Kur'ân'dan sonra İslâm'ın en önemli kaynaklarından sayılan, dolayısıyla Hadis kitaplarının en önemlisi kabul edilen Ebu Abdullah Muhammed Buhârî⁹³ tarafından on altı yılda yazılmış olan *el-Câmiu's-Sahîh* adını taşıyan *Sahîh-i Buhârî* veya sadece *Buhârî* adıyla anılan yedi bin iki yüz yetmiş beş hadis içeren eser⁹⁴ ise ellili dâhil, sahn ve altmışlı olmak üzere üst düzey medreselerde okutulmuştur⁹⁵ ki -Kiler Odası kitaplığında sadece birinci cildi olsa da- iç oğlanlara öğretildiği görülmüştür.⁹⁶ Bu durum Kiler Odası'nda verilen eğitimin ellili dâhil medreseleri düzeyinde olduğunu düşündürmüştü, alttan beşinci seviyede bulunan her iki kurumun denkliliğini akla getirmiştir.

Bahsedilen iki eser dışında tabloda görüldüğü üzere koğuştaki iç oğlanlara bazı eserlerin *Sahîh-i Buhârî*, *Şifâ-i Şerîf* ve *el-Minhâc* gibi *Sahîh-i Müslim*⁹⁷ üzerine yazılmış şerhleriyle⁹⁸ birlikte İmam Radyüddin Hasan Sağâni⁹⁹ tarafından kaleme alınmış olan *Meşâriku'l-Envârî'n-Nebeviyye min Sîhâhi'l-Ahb'ari'l-Mustafaviyye* adını taşıyan kısaca yukarıda ifade edildiği gibi *Meşârik* olarak

⁸⁹ Hadis ve hadis usulü ile ilgili medreselerde okutulan kitaplar için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, 28-29, 40-43; Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", 30-32, 36-37, 44-45; Ayaz, "Hadis İlimlerinin Tedrîsâtı Açısından Osmanlı Dârulhadisleri", 48.

⁹⁰ Muhaddis hakkında bk. Güngör, "Begavî, Ferrâ", 5/340-341; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/43-44.

⁹¹ Kırktan fazla şerhi bulunan, dört bin yedi yüz on dokuz hadis içeren bu eser hakkında bk. İbrahim Hatiboğlu, "Mesâbihu's-Sünne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/258-260; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1355. Ayrıca bk. Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 47.

⁹² 1530-1536 yılları arasında kırklı bir medrese olan Üsküp'teki İshak Paşa Medresesi'nde görev yapan Taşköprülüzâde de burada *Mesâbîh*'in tamamını okutmuştur; bk. Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi Medrese Programları*, 95; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, 41; Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri, 379.

⁹³ İmam Buhârî hakkında bk. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül Ulûm*, 1/510-515; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirin*, sad. Abdulaziz Hatip (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2018), 1/422-427.

⁹⁴ Eser hakkında bk. M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/114-123; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül Ulûm*, 1/507; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 2/459-462.

⁹⁵ Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", 30, 36; Ayaz, "Hadis İlimlerinin Tedrîsâtı Açısından Osmanlı Dârulhadisleri", 48.

⁹⁶ Taşköprülüzâde de 1539 yılının Mart ayının son haftasında atandığı ellili dâhil medreselerinden biri olan Edirne'deki çifte medresede *Buhârî*'nin birinci cildini okutmuştur. Bk. Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi Medrese Programları*, 95; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, 42; Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri, 379.

⁹⁷ İmam Müslim hakkında bk. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül Ulûm*, 1/515-516; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/471-472; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1/428-430.

⁹⁸ Hadis kitaplarının Osmanlı dönemindeki şerhleri hakkında bk. Zişan Türcan, "Osmanlı Dönemi Hadis Şerhlerinin Şerh Literatürü İçindeki Yeri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 143-164.

⁹⁹ Fıkıh ve Hadis alimi olan imam hakkında bk. Mehmet Görmez, "Sâgâni, Radyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/487-489.

adlandırılan -orta düzeydeki medreselerde de okutulan- kitap¹⁰⁰ ve Kadı İyâz'a¹⁰¹ ait olan *Kitâbu's-Şifâ* adıyla anılan *Kadı İyâz* veya *Şifâ-i Şerîf* de denilen eser okutulmuştur.¹⁰²

Kiler Odası kitaplığındaki kitapların tasnifinde hadis kitapları arasına kaydedilmiş olan iki kitap ile Tirmizî¹⁰³ tarafından yazılan Hz. Muhammed'in dış görünüşünü, kıyafetini, yemesi-içmesini, konuşma şeklini, ibadetini, ahlakını, geçim tarzını ve vefatını anlatan *eş-Şemâilü'n-nebeviyye ve'l-hasâ'ilü'l-Mustavafiyye* adıyla anılan kısaca *eş-Şemâilü'n-nebeviyye* veya *Şemâ'ilü'n-Nebî* olarak da adlandırılan eserler¹⁰⁴ bulunmaktadır. Ayrıca bir *Delâ'il-i Şerîf*, bir de Hz. Muhammed ile birlikte Bedir Savaşı'na katılan ashabın isimlerinin yer aldığı *Esmâ'-i Bedir* denilen eser mevcuttur.

2.5. Fıkıh ve Akâid Kitapları

Sözlük anlamına göre bir şeyi bilmek, iyi ve tam anlayarak derinlemesine kavramak demek olan fıkıh sözcüğü zamanla İslâm hukukunu ifade eder hale gelmiştir.¹⁰⁵ Şer'î ilimlerin en itibarlı kabul edilmiş, insanlarla toplumların zaman içinde değişen problemlerini Kur'ân ve Sünnet'ten çıkarılan hükümlerle çözüme kavuşturmak önem arz ettiğinden İslâmî eğitimde de her zaman ilk sırada yer almıştır.¹⁰⁶ Diğer dinî ilimlerde olduğu gibi Osmanlı alimlerinin eser verdiği bu alanda başta telif, şerh, haşiye ve tercüme olmak üzere pek çok türde çalışma yapılmış, özellikle telif eserler dışında olanların önemli bir kısmı temel fıkıh kaynakları üzerinden yazılmıştır.¹⁰⁷

İslâm dininin temel kaideleri, inanılması gerekli hükümleri anlamına gelen akâid ise bunları konu alan, iman esaslarından söz eden ilmin adı olmuştur. "İnandım" manasındaki Âmentü'de¹⁰⁸ ifade edilen iman esaslarının felsefesini yaparak insanların imanını taklitten kurtarmayı, doğru yolu arayanları irşad etmeyi, batıl ve bid'at ehlinin görüşleriyle itirazlarını hem aklî hem de ilmî delillerle çürütmeyi gaye edinen bu ilim¹⁰⁹ dalında da Osmanlı döneminde çoğunlukla daha önce yazılmış olan kitapların tercüme, şerh ve haşiyeleri olmak üzere çok sayıda eser kaleme

¹⁰⁰ Eser hakkında bk. İbrahim Hatiboğlu, "Meşâriku'l-Envârî'n-Nebeviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/361-362; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1347. Ayrıca bk. Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 46-47. Üsküp'te orta düzey kabul edilen kırklı bir medrese olan İshak Paşa Medresesi'nde Taşköprülüzâde tarafından *Meşârik*'in okutulmasıyla ilgili olarak bk. Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi Medrese Programları*, 95; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, 41; *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri*, 379.

¹⁰¹ Kadı hakkında bk. M. Yaşar Kandemir, "Kâdi İyâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/116-118.

¹⁰² Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", 36.

¹⁰³ Tirmizî hakkında bk. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül Ulûm*, 1/517-518; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1/442-444.

¹⁰⁴ Sözü edilen eser hakkında bk. M. Yaşar Kandemir, "eş-Şemâilü'n-nebeviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/500-501.

¹⁰⁵ Köprülü, "İslâmî İlimler", 22; Hayreddin Karaman, "Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/1.

¹⁰⁶ Servet Bayındır, "Süleymaniye Medreseleri'nde Fıkıh Eğitimi", *Süleymaniye Ulusal Sempozyum/Şehir ve Medeniyet (23-25 Kasım 2007, Süleymaniye-Eminönü/İstanbul)*, ed. Mustafa Hakkı Ertan vd. (İstanbul: Kültür Ocağı Vakfı (KOCAV) Yayınları, 2010), 360; M. Rahmi Telkenaroğlu, "Osmanlı'dan Günümüze Anadolu Medreselerinde Fıkıh Tedrisatı ve Sorunları", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20 (2012), 152-153.

¹⁰⁷ Recep Cici, "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 220, 227. Osmanlı klâsik dönemine ait olan telif eserlerden bazıları için bk. Cici, "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları", 227-242. Yine Osmanlı klâsik dönem fakihleri ve fıkıh çalışmalarıyla ilgili olarak ayrıca bk. İlyas Yıldırım, "Taşköprüzâde'nin eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye'sinden Bir Fıkıh Tarihi Okuması: Başlangıcından XVI. Asrın Ortalarına Kadar Osmanlı Ulemâsının Fıkıh İlimi Eserleri", *III. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu (Kastamonu'da İlmî Hayat ve Kastamonu Âlimleri) (06-08 Mayıs 2016, Kastamonu)*, ed. Ali Rafet Özkan (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2016), 211-234.

¹⁰⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Âmentü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/28.

¹⁰⁹ Ahmet Saim Kılavuz, "Akaid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/212-214.

alınmıştır.¹¹⁰ Osmanlı alimlerinin en fazla eser verdiği ilimlerden olan fıkıh ve akâid ile ilgili kitaplardan¹¹¹ Kiler Koğuşu kitaplığında bulunanlar aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

Tablo 8. Fıkıh ve Akâid Kitapları¹¹²

Sıra Numarası	Adet	Kitap Adı/Müellifin Adı	Özellikleri
1	1	<i>Kitâbu Hidâye fî'l-Fıkıh</i>	Nesih ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi bir satır mevcuttur.
2	1	<i>Bahru'l-Muhit li's-Serahsî</i>	Arap hattı ile yazılan eserin üçüncü cildi olup her sayfasında yirmi satır vardır.
3	1	<i>Bahru'l-Muhit</i>	Arap hattı ile yazılan eserin altıncı cildi olup her sayfasında yirmi beş satır bulunmaktadır.
4	1	<i>Sadrüşşerîa</i>	Her sayfasında on dokuz satır bulunan eser ta'lik hatla yazılmıştır.
5	1	<i>Kitâbu Kenzi'd-Dekâyık</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on üç satır mevcuttur.
6	1	<i>Kitâbu Vikâye fî'l-Fıkıh</i>	Her sayfasında on yedi satır bulunan eser Arap hattı ile yazılmıştır.
7	1	<i>Manzûme-i Vikâye fî'l-Fıkıh</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on satır vardır.
8	2	<i>Mülteka'l-Ebhur</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserlerin her sayfasında on üçer satır bulunmaktadır.
9	1	<i>Kitâbu Kenzi'd-Dekâyık</i>	Her sayfasında dokuz satır bulunan eser ta'lik hattı ile yazılmıştır.
10	1	<i>Kitâbu Kenzi'd-Dekâyık</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında yedi satır mevcuttur.
11	1	<i>Sirâcü'l-Musallî</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi bir satır vardır.
12	1	<i>Dürer-i Gurer</i>	Her sayfasında yirmi bir satır bulunan eser ta'lik hattıyla yazılmıştır.
13	2	<i>Dürer-i Gurer</i>	Nesih hattı ile yazılmış eserlerin her sayfasında yirmi yedişer satır bulunmaktadır. Ancak bu eserlerden biri kayıp durumdadır.
14	1	<i>Nücûmu'z-Zâhire Şerhu'l-Kenz</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi beş satır mevcuttur.
15	1	<i>Cevherü'n-Neyyire Şerhu Kudûrî</i>	Her sayfasında otuz bir satır bulunan eser Arap hattı ile yazılmıştır.
16	1	<i>Kitâbu Kenzi'd-Dekâyık</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında sekiz satır vardır.
17	1	<i>Cevâhirü'l-Fıkıh</i>	Nesih ile yazılmış eserin her sayfasında on üç satır bulunmaktadır.
18	1	<i>Şerhu Menâr li İbn-i Melek</i>	Ta'lik hat ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi altı satır mevcuttur.
19	1	<i>Şerhu Menâr li İbn-i Melek</i>	Nesih yazısı ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi üç satır vardır.
20	1	<i>Kitâbü'l-Ferâ'iz</i>	Her sayfasında beş satır bulunan eser ta'lik hatla yazılmıştır.
21	2	<i>Mecma'ü'l-Bahreyn</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserlerin her sayfasında on birer satır bulunmaktadır.
22	1	<i>Kitâb-ı Kenz</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on bir satır mevcuttur.
23	1	<i>Mecma'ü'l-Bahreyn</i>	Nesih ile yazılmış olan eserin her sayfasında on üç satır vardır.
24	1	<i>Hizânetü'l-Fıkıh</i>	Her sayfasında on dokuz satır bulunan eser nesih hatla yazılmıştır.
25	1	<i>Kitâbu Muhtârî'l-Fetâvâ</i>	Nesih yazısı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on bir satır bulunmaktadır.
26	1	<i>Muhtâr fî'l-Fıkıh</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on beş satır mevcuttur.
27	1	<i>Tarîkat-ı Muhammediyye</i>	Her sayfasında on yedi satır bulunan eser nesih hatla yazılmıştır. Ancak mevcut olmayıp kayıp durumdadır.
28	1	<i>Kitâbü'n-Nikâye</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on üç satır vardır.
29	1	<i>Manzûme-i Şurûti's-Salât</i>	Nesih ile yazılmış olan eserin her sayfasında on satır bulunmaktadır.
30	1	<i>Mülteka'l-Ebhur</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi bir satır mevcuttur.

¹¹⁰ Hatice K. Arpaguş, "Osmanlı Geleneksel İslâm'ının Temel Kaynakları: İlmihâl ve Akâid Eserleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 340. Bahsedilen eserlerden Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olanların bir kısmı için bk. Arpaguş, "Osmanlı Geleneksel İslâm'ının Temel Kaynakları", 341-371.

¹¹¹ Ayaz, "Hadis İlimlerinin Tedrîsâtı Açısından Osmanlı Dâruhadisleri", 40-41.

¹¹² BOA, *TSMA, d.*, No. 159, 18a-19b.

31	1	<i>Halebî-i Sağır</i>	Ta'lik ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi yedi satır vardır.
32	1	<i>Halebî-i Sağır</i>	Her sayfasında on beş satır bulunan eser nesih hatla yazılmıştır.
33	1	<i>Halebî-i Sağır</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on dokuz satır bulunmaktadır.
34	1	<i>Halebî-i Sağır</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi üç satır mevcuttur.
35	1	<i>Halebî-i Sağır</i>	Nesih ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi bir satır vardır.
36	1	<i>Kitâbu Kudûrî</i>	Her sayfasında on üç satır bulunan eser nesih hatla yazılmış olup kayıp durumdadır.
37	1	<i>Kitâbu Kudûrî</i>	Ta'lik hatla yazılmış olan eserin her sayfasında on üç satır bulunmaktadır.
38	3	<i>Kitâbu Kudûrî</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserlerin her sayfasında on beşer satır mevcuttur.
39	1	<i>Kitâbu Kudûrî</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on beş satır vardır.
40	1	<i>Kitâbu Kudûrî</i>	Her sayfasında dokuz satır bulunan eser nesih hatla yazılmıştır.
41	1	<i>Kitâbu Kudûrî</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on bir satır bulunmaktadır.
42	1	<i>Kitâbu Tuhfeti'l-Mülûk</i>	Nesih yazısı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on üç satır mevcuttur.
43	1	<i>Şerhu Sulûk alâ Tuhfeti'l-Mülûk</i>	Ta'lik ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi bir satır vardır.
44	1	<i>Şerhu Sulûk alâ Tuhfeti'l-Mülûk</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi üç satır bulunmaktadır.
45	1	<i>Tuhfetü'l-Mülûk</i>	Her sayfasında on bir satır bulunan eser Arap hattı ile yazılmıştır.
46	1	<i>Tuhfetü'l-Mülûk</i>	Nesih ile yazılmış olan eserin her sayfasında on bir satır mevcuttur.
47	1	<i>Münyetü'l-Musallî</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on bir satır vardır.
48	1	<i>Münyetü'l-Musallî</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on üç satır bulunmaktadır.
49	2	<i>Münyetü'l-Musallî</i>	Nesih ile yazılmış olan eserlerin her sayfasında on beşer satır mevcuttur.
50	1	<i>Münyetü'l-Musallî</i>	Her sayfasında dokuz satır bulunan eser nesih hattı ile yazılmıştır.
51	1	<i>Münyetü'l-Musallî</i>	Nesih ile yazılmış olan eserin her sayfasında on üç satır vardır.
52	1	<i>Münyetü'l-Musallî</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında dokuz satır bulunmaktadır.
53	2	<i>Şir'atü'l-İslâm</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserlerin her sayfasında on beşer satır mevcuttur.
54	2	<i>Şir'atü'l-İslâm</i>	Her sayfasında on üçer satır bulunan eserler nesih ile yazılmış olup biri kayıp durumdadır.
55	1	<i>Şir'atü'l-İslâm</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on üç satır vardır.
56	1	<i>Fıkh-ı Ekber</i>	Nesih yazısı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on satır bulunmaktadır.
57	1	<i>Ebu'l-Müntehâ</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on yedi satır mevcuttur.
58	1	<i>Ebu'l-Müntehâ ve Eyyühe'l-Veled Şerhu Sîrâc-ı Zulumât</i>	Her sayfasında on yedi satır bulunan eser nesih hat ile yazılmıştır.
59	1	<i>Vesâyâ-yı Türkiyye li-Birgivî</i>	Nesih hattı ile yazılan eserin her sayfasında on üç satır olup kayıp durumdadır.
60	4	<i>Kitâb-ı Birgivî</i>	Nesih ile yazılmış olan eserlerin her sayfasında on üçer satır bulunmaktadır.
61	1	<i>Kitâb-ı Birgivî Muhammed Efendi</i>	Nesih yazısı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on üç satır vardır. Ancak kayıp olduğu belirtilmiştir.
62	1	<i>Mukaddime-i Ebu'l-Leys</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında beş satır mevcuttur.
63	1	<i>Mukaddime-i Ebu'l-Leys</i>	Her sayfasında dokuz satır bulunan eser ta'lik hatla yazılmıştır.
64	2	<i>Kitâbu Gaznevî</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserlerin her sayfasında on beşer satır bulunmaktadır.
65	1	<i>Kitâbu Gaznevî</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on dört satır vardır.
66	1	<i>Kitâbu Gaznevî</i>	Nesih ile yazılmış olan eserin her sayfasında on üç satır mevcuttur.
67	1	<i>Kitâbu Gaznevî</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on üç satır bulunmaktadır.

68	1	<i>Kitâbu Gaznevi</i>	Her sayfasında on yedi satır bulunan eser Arap hattı ile yazılmıştır.
69	1	<i>Cevâhirü'l-Fıkh</i>	Nesih yazısı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on beş satır vardır.
70	1	<i>Cevâhirü'l-Fıkh</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on yedi satır mevcuttur.
71	1	<i>Ta'limü'l-Müte'allim</i>	Ta'lik ile yazılmış olan eserin her sayfasında on beş satır bulunmaktadır.
72	1	<i>Ta'limü'l-Müte'allim</i>	Her sayfasında on bir satır bulunan eser ta'lik hatla yazılmıştır.
73	1	<i>Kitâbu Hayâlî</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on üç satır vardır.
74	1	<i>Fâtıha-i Şerife Tefsiri ve Risâle-i Kadizâde ve Risâle-i Birgivi ve Risâle-i Rûmî Efendi</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on üç satır bulunmaktadır. Ancak eser kayıp durumdadır.
75	1	<i>Şerhu Bedri'r-Resid li-Ali el-Kârî ve Cilâu'l-Kulûb ve Ebu'l-Müntehâ</i>	Nesih ile yazılmış olan eserin her sayfasında on dokuz satır mevcuttur.
76	5	<i>Birgivi</i>	Basma yani matbu olan Birgivi'ye ait eserler 1 Cemâziyelevvel 1224/14 Haziran 1809 tarihinde Ayşe Hatun tarafından Kiler-i Hassa Hocası Seyyid Abdülvehhab Efendi'nin ricası üzerine Kiler-i Hassa Odası'na vakfedilmiştir.
77	1	<i>Kitâbu Nuhbeti'l-Esrâr</i>	Eserin her sayfasında yirmi bir satır bulunmaktadır.
78	5	<i>Dürr-i Yektâ</i>	Matbu yani basılı ve yeni olan kitaplar Silâhdar Ali Ağa tarafından vakfedilmiştir. Eserlerin her sayfasında yirmi birer satır mevcuttur.
Toplam	98		

Toplamda doksan sekiz adet olan fıkıh ve akâid ile ilgili kitapların on tanesi dışındakiler el yazması olup üç farklı hatla kaleme alınmıştır. Bunlardan kırk yedi tanesi nesih, yirmi ikisi Arap, on sekizi de ta'lik hattı ile yazılmıştır. Vakfedilmiş olan akâide dair on kitabın basma eser olduğu ifade edilmiş, beşinin Ayşe Hatun, diğerlerinin ise Silâhdar Ali Ağa tarafından bağışlandığı belirtilmiştir. Yine her birinin sayfalarındaki satır sayılarının kaydedildiği bu tasnifte yer alan kitaplardan yedi tanesinin kayıp olduğu not edilmiştir. Medreselerdeki eğitim sırasında okutulan Hanefi fıkıhına ait temel eserlerden olan *Muhtasaru'l-Kudûri*, *Hidâye*, *Kenzü'd-Dekâyık*, *Vikâye*, *Mülteka'l-Ebhur* gibi eserlerin ve tabloda sıralanan diğer kitapların koğuşun kitaplığında da bulunduğu görülmüş dolayısıyla bu ilim dallarıyla ilgili olarak medreselerle aynı eğitimin verildiği tespit edilmiştir.¹¹³

Tablodaki tüm kitapları burada tanıtmak mümkün olmamakla birlikte fıkıh alanında temel kabul edilen bazı eserler hakkında bilgi vermenin uygun olacağı düşünülmüştür. Zira bu kitaplar gerek Hanefi fakihleri gerekse Osmanlı ilim adamlarıyla yöneticileri arasında kabul görmüş, içerdikleri bilgiler kanun sayılarak bunlara aykırı fetva verilmesi hoş görülmemiştir ki bu özelliklere sahip olan eserler daha sonraki çalışmalar için kaynak olmuş, yukarıda bahsedildiği gibi yeni çalışmalar bunların içerdiği bilgiler esas alınarak yapılmıştır.¹¹⁴

Bu kitaplardan ilki ve en erken tarihlisi Ebu'l Hüseyin Ahmed bin Muhammed el-Kudûri'ye¹¹⁵ ait olup *Muhtasaru'l-Kudûri* veya *el-Muhtasar* adıyla anılan ve üzerine birçok şerh yazılan eserdir. Kıymetli bir çalışma olarak görüldüğü için hukukçular tarafından müracaat edilen bir el kitabı haline gelmiştir. Halkın da rağbet ettiği, önem verip kullandığı kitaplardan olmuştur. Bu bakımdan *el-Kitâb* adıyla anılmış, böyle adlandırıldığında *Muhtasaru'l-Kudûri*'den bahsedildiği

¹¹³ Medreselerde okutulan fıkıh ve akâid ile ilgili kitaplar için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, 22-23, 28-30; Bayındır, "Süleymaniye Medreseleri'nde Fıkıh Eğitimi", 367-370; Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", 30, 37-39, 44-46; Telkenaroğlu, "Osmanlı'dan Günümüze Anadolu Medreselerinde Fıkıh", 157-159, 161-164; Şirin Gül, "Sahn-ı Seman Medreselerinden Günümüz Fıkıh Eğitimine Bir Köprü", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum (5-7 Ekim 2012, Muş Alparslan Üniversitesi, Muş/Türkiye)*, ed. Fikret Gedikli (Muş: M.S.Ü. Yayınları, 2013), 625-627.

¹¹⁴ Cici, "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları", 216, 219-220.

¹¹⁵ Müellif hakkında bk. Cengiz Kallek, "Kudûri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/321-322; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül Ulûm*, 1/698.

anlaşılmıştır.¹¹⁶ Hanefi fıkhı üzerine yazılmış olan bir başka eser Burhâneddin el-Mergînânî¹¹⁷ tarafından kaleme alınan *Bidâyetü'l-Mübtedî* isimli eserdir ki müellif bu eserine bir haşiye yazarak kısaca *Hidâye* denilen *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî* adını vermiştir.¹¹⁸ Şerhleriyle birlikte ellili hâric ve üzeri medreselerde okutulduğu bilinen eser¹¹⁹ Kiler Odası'ndaki iç oğlanlarına da okutulmuştur. Sözü edilen bu iki eserden başka Hanefi mezhebinin temel metinlerinden birisi olarak kabul edilen diğer kitap, fıkıh ve usul alanında zamanının otoriteleri arasında sayılan Abdullah bin Mahmûd el-Mevsilî tarafından kaleme alınmış olup *el-Muhtâr li'l-Fetvâ* adını taşımaktadır. Kısaca *el-Muhtâr* adıyla anılan eser Ebu Hanîfe'nin görüşlerinin derlenmesi talebi doğrultusunda Ebu Hanîfe'nin görüşleri esas alınarak yazılmış, sonra da bizzat müellif tarafından *el-İhtiyâr li ta'îlî'l-Muhtâr* ismiyle şerh edilmiştir.¹²⁰ Bu alana ait temel eserlerden biri de İbnü's-Sââtî denilen Muzafferüddin Ahmed bin Ali el-Bağdâdî tarafından yazılmış olup *Mecma'u'l-Bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn* adını taşımaktadır. Yazar eserini Kudûrî ile Ebu Hafs Ömer en-Nesefî'nin eserlerinden yararlanarak hazırlamış, daha doğrusu sözü edilen kitapları bir araya getirerek bazı ilavelerde bulunmuştur.¹²¹ Kiler kitaplığında yer alan ve iç oğlanlara okutulduğu anlaşılan diğer bir eser Ebü'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah bin Ahmed en-Nesefî'ye¹²² ait olan kısaca *Kenz* olarak adlandırılan *Kenzü'd-Dekâyik* isimli eserdir ki müellifin *el Vâfi* adını taşıyan eserinin özetidir. Üzerine pek çok şerh yapılan kitaba Hanefiler tarafından itibar edilmiş ve diğer tüm eserler gibi Osmanlı medreselerinde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur.¹²³ Temel fıkıh kitapları arasında bulunan son eser Burhanuşşerîa Mahmûd bin Sadrüşşerîa tarafından kaleme alınan *Vikâyetü'r-rivâye fi mesâilî'l-Hidâye* adını taşıyan kısaca *el-Vikâye* adıyla anılan kitap olup *el-Hidâye*'den faydalanılarak yazılmıştır.¹²⁴ Vikâye için çok sayıda şerh yazılmış, bunların içinde müellifin torunu Sadrüşşerîa¹²⁵ tarafından kaleme alınan eser hem meşhur olmuş hem de eğitim sürecinin çeşitli aşamalarında kullanılmıştır. *Şerhu'l-Vikâye* adıyla yazılan sözü edilen şerh, daha çok *Sadrüşşerîa* biçiminde yazarın kendi adıyla anılmıştır¹²⁶ ki koğuşun kitaplığında yer alan bu isimdeki eserin *Vikâye*'nin şerhi olduğu anlaşılmaktadır. Kitaplıkta bulunan fıkıh kitaplarından hakkında kısaca bilgi verilen son kitap *el-Muhtasar, el-Muhtâr,*

¹¹⁶ Cici, "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları", 222-223; Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", 38; Telkenaroğlu, "Osmanlı'dan Günümüze Anadolu Medreselerinde Fıkıh", 161. Fıkıh alanında yüzyıllarca ders kitabı olarak okutulan eser ve şerhleri ile tercüme haklarında daha fazla bilgi için bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1301-1304; Ferhat Koca, "el-Muhtasar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/64-66.

¹¹⁷ Müellif ve eserleri hakkında bk. Ferhat Koca, "Mergînânî, Burhâneddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/182-183.

¹¹⁸ Eser hakkında bk. Cengiz Kallek, "el-Hidâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/471-473; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül Ulûm*, 1/685-687; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1630-1631.

¹¹⁹ Cici, "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları", 223; Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", 30, 37; Bayındır, "Süleymaniye Medreseleri'nde Fıkıh Eğitimi", 369; Telkenaroğlu, "Osmanlı'dan Günümüze Anadolu Medreselerinde Fıkıh", 161.

¹²⁰ Müellif ve eseriyle ilgili olarak bk. Davut Yaylalı, "Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/487-488. Ayrıca bk. Cici, "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları", 220; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül Ulûm*, 1/699; Telkenaroğlu, "Osmanlı'dan Günümüze Anadolu Medreselerinde Fıkıh", 161; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1294.

¹²¹ Eser ve yazarı hakkında bk. Ahmet Özel, "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/190-192; Cici, "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları", 221; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül Ulûm*, 1/564; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1276.

¹²² Müellif hakkında bilgi için bk. Murteza Bedir, "Nesefî, Ebü'l-Berekât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/567-568; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül Ulûm*, 1/564-565.

¹²³ Cici, "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları", 222; Telkenaroğlu, "Osmanlı'dan Günümüze Anadolu Medreselerinde Fıkıh", 162; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/1206; Ahmet Yaman, "Kenzü'd-Dekâik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/261-262.

¹²⁴ Cici, "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları", 220-221; Telkenaroğlu, "Osmanlı'dan Günümüze Anadolu Medreselerinde Fıkıh", 162; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1620; Murteza Bedir, "Vikâyetü'r-Rivâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/106-108.

¹²⁵ Müellif hakkında bk. Şükrü Özen, "Sadrüşşerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/427-431; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül Ulûm*, 1/567-568.

¹²⁶ Cici, "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları", 221; Bedir, "Vikâyetü'r-Rivâye", 43/107.

Kenzü'd-Dekâyık ve *el-Vikâye*'yi esas alarak ayrıca *Mecma'u'l-Bahreyn* ile *el-Hidâye*'den de yararlanarak İbrâhim bin Muhammed el-Halebî¹²⁷ tarafından yazılmış olan *Mülteka'l-Ebhur* isimli eserdir. Hanefi fikhına dair bu kitabın yazımı 1517 yılında tamamlanmış ve üzerine elliden fazla şerh yazılarak bazı şerhleriyle birlikte Osmanlı eğitim kurumlarında uzun süre okutulmuştur. Molla Hüsrev'in *Dürer ve Gurer*'i ile birlikte hukuk alanında temel başvuru kaynağı olmuştur.¹²⁸

Koğuşun kütüphanesinde akâide dair olan kitaplardan biri Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin ilmihal eserlerinin ilk örneği ayrıca temeli kabul edilen abdest, namaz ve iman konularını içeren *Mukaddime fi's-salât* adlı eseridir.¹²⁹ Bu kitap İslâm coğrafyasında giriş metni olarak okutulmuş ancak sonradan Sedîdüddin el-Kaşgârî tarafından yazılan ve *Münyetü'l-Musallî* adını taşıyan eser, *Mukaddime fi's-salât*'ın yerini almıştır¹³⁰ ki kitaplıkta da yedi nüshasının bulunduğu görülmüştür. İbrâhim el-Halebî bu eser üzerine *Halebî Kebîr* olarak tanınan ve namaza dair bütün bilgileri barındıran *Gunyetü'l-mütemellî fi şerhi Münyeti'l-musallî ve gunyeti'l-mübtedî* isimli şerhini yazmış ancak *Münyetü'l-Musallî*'de mevcut olmayan konulara da yer verdiği için hacimli olan bu çalışmasını İslâmî ilimlerde başlangıç seviyesinde okutulması ve anlaşılır hale gelmesi gayesiyle tekrar gözden geçirip kısaltmıştır. Osmanlı toplumunda eğitim görmüş kimselerin büyük çoğunluğu tarafından okunan nitekim Kiler Koğuşu'ndaki iç oğlanlara da okutulan *Muhtasaru Gunyeti'l-mütemellî* isimli, kısaltılmış bu eser ilmihal kültürünün temel kaynaklarından biri olmuş ve *Halebî Sağîr* olarak anılmıştır.¹³¹ Kitaplıktaki akâide dair eserlerden bir kısmı şerh olup burada bunlardan sadece birine değinilmiştir. Bu kitap, Kiler Odası'ndaki tüm kitapların yazıldığı deftere yazarının adıyla *Ebu'l-Müntehâ* şeklinde kaydedilmiştir ki Ebû Hanîfe'ye nispet edilen *el-Fikhü'l-ekber* isimli akâid risalesinin şerhidir. Eser Ebu'l-Müntehâ el-Mağnisâvî tarafından kaleme alınmış, 1523 yılında tamamlanmıştır. *Şerhu'l-Fikhî'l-ekber* adını taşıyan eser Osmanlı dünyasında çok tanınmış ve kullanılmıştır.¹³² Kitaplıkta üzerine şerh yazılmış olan *el-Fikhü'l-ekber* de mevcut olup koğuşta yetiştirilen iç oğlanlara şerhiyle birlikte okutulmuştur. Kitap sayısı ve çeşidi bakımından zengince sayılabilecek kütüphanenin bu tasnifte yer alan kitaplarının tamamı hakkında bilgi verebilmek takdir edileceği üzere mümkün değildir. Bu bakımdan sadece yukarıda bahsedilenlerle yetinilmiştir.

2.6. Tasavvuf ve Mantık Kitapları ile Diğer Kaynaklar

Kiler Odası'nın kitaplığında bulunan kitapların kaydedildiği defterde, “defter-i kütüb-i mütenevvi'a mine't-tasavvuf ve'l-mantık ve gayrihi” başlığı altında listelenen eserlerin önemli bir kısmının İslâmî bilimlerin öğrenilmesinde temel oluşturan sarf, nahiv ve belâgat ile ilgili çalışmaları içeren Arapça gramerine yönelik kitaplarla sözlükler olduğu görülmüştür. Ayrıca yine akâid ve fıkıh ile ilgili kitapların, kelim, astronomi, astroloji, edebiyat, tarih, tıp konularıyla dinî, ahlakî ve tasavvufî kültüre ait olanların listede yer aldığı tespit edilmiştir. Bunların yanında

¹²⁷ Müellif hakkında bk. Şükrü Selim Has, “Halebî, İbrâhim b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/231-232.

¹²⁸ Cici, “Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları”, 238-239; Telkenaroğlu, “Osmanlı'dan Günümüze Anadolu Medreselerinde Fıkıh”, 162; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1449; *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri*, 350-351; Şükrü Selim Has, “Mülteka'l-Ebhur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/548-551. *Dürer ve Gurer* hakkında bk. Ahmet Akgündüz, “Dürerü'l-Hükkâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/27-28.

¹²⁹ Müellif ve eser hakkında bk. İshak Yazıcı, “Semerkandî, Ebü'l-Leys”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/473-475; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1433; Arpaguş, “Osmanlı Geleneksel İslâm'ının Temel Kaynakları”, 337.

¹³⁰ Müellif ve eser ile ilgili bk. Hüseyin Kayapınar, “Münyetü'l-Musallî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/32; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1508.

¹³¹ Has, “Halebî, İbrâhim b. Muhammed”, 15/232; Kayapınar, “Münyetü'l-Musallî”, 32/32-33; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1509; *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri*, 351.

¹³² Şerafettin Gölçük-Adil Bebek, “el-Fikhü'l-Ekber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/544, 546.

siyasetnâme ve nasihatnâme tarzındaki kitaplarla akli ilimlerden olan mantık ile ilgili eserlerin varlığı dikkat çekmiştir ki aşağıdaki tabloda bu grupta bulunanlar belirtilmiştir.

Tablo 9. Tasavvuf ve Mantık Kitapları ile Diğer Kitaplar¹³³

Sıra Numarası	Adet	Kitap Adı/Müellifin Adı	Özellikleri
1	1	<i>Fütûhâtî'l-Mekkiyye</i>	Eserin üçüncü cildi olup nesih hattı ile yazılmıştır. Her sayfasında yirmi dokuz satır bulunmaktadır.
2	1	<i>Şerh-i Mesnevî-i Şerîf</i>	Nesih yazısı ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi yedi satır vardır.
3	1	<i>Kâmûs</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin birinci cildi olup her sayfasında otuz sekiz satır mevcuttur.
4	1	<i>Kâmûs</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin ikinci cildi olup her sayfasında yirmi dokuz satır bulunmaktadır.
5	2	<i>Ahterî</i>	Her sayfasında yirmi birer satır bulunan eserlerin birinci ve ikinci ciltleri olup nesih hatla yazılmıştır.
6	1	<i>Kitâbü't-Tükme?</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında otuz beş satır vardır.
7	1	<i>Kitâbu Muhtasar-ı Sihâh</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi beş satır mevcuttur.
8	1	<i>Hâşiye-i Seyyid ale'l-Mutavvel</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi bir satır bulunmaktadır. Eser kayıp durumdadır.
9	1	<i>Kitâbü'l-Mutavvel</i>	Her sayfasında yirmi üç satır bulunan eser nesih ile yazılmış olup kayıp durumdadır.
10	1	<i>Muhtasar fî'l-Me'ânî</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on yedi satır bulunmaktadır.
11	1	<i>Telhîs fî'l-Me'ânî</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında dokuz satır vardır.
12	1	<i>Muhtasar fî'l-Me'ânî</i>	Her sayfasında on yedi satır bulunan eser nesih hattı ile yazılmıştır.
13	1	<i>Muhtasar fî'l-Me'ânî</i>	Nesih yazısı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on dokuz satır mevcuttur.
14	1	<i>Nahiv Cümlesi</i>	Ta'lik ile yazılmış olan eserin her sayfasında on yedi satır bulunmaktadır.
15	1	<i>Nahiv Cümlesi</i>	Nesih ile yazılmış olan eserin her sayfasında on beş satır vardır.
16	2	<i>Nahiv Cümlesi</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserlerin her sayfasında dokuz satır mevcuttur.
17	1	<i>Nahiv Cümlesi</i>	Her sayfasında yedi satır bulunan eser nesih hattı ile yazılmıştır.
18	1	<i>Rûhu's-Şürûh ve Mazbûtuhu ale'l-Maksûd ve Risâletün mine'n-Nahiv</i>	Nesih yazısı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on yedi satır bulunmaktadır.
19	1	<i>Mu'rib-i Kâfiye</i>	Ta'lik yazısı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on dokuz satır vardır.
20	1	<i>İftitâh ale'l-Misbâh</i>	Ta'lik ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi satır mevcuttur.
21	1	<i>Mu'rib-i Hacı Baba ale'l-Kâfiye</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on dokuz satır bulunmaktadır.
22	1	<i>İftitâh ale'l-Misbâh</i>	Her sayfasında on yedi satır bulunan eser ta'lik hattı ile yazılmıştır.
23	1	<i>Hâşiye-i Câmî</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on dokuz satır vardır.
24	1	<i>Misbâh ma'a Avâmil</i>	Ta'lik yazısı ile yazılmış olan eserin her sayfasında yedi satır mevcuttur.
25	1	<i>Şerh-i Dibâce</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on yedi satır bulunmaktadır.
26	1	<i>Dibâce Oğlu ma'a Avâmil</i>	Her sayfasında on bir satır bulunan eser ta'lik hattı ile yazılmıştır.
27	1	<i>Dav' ma'a Misbâh</i>	Ta'lik ile yazılmış olan eserin her sayfasında on yedi satır vardır.
28	1	<i>Kitâbu Dav'</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on üç satır mevcuttur.
29	1	<i>Şerhu Ecrûmiyye</i>	Nesih ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi beş satır bulunmaktadır.

¹³³ BOA, TSMA, d., No. 159, 23b-25b.

30	1	<i>Şerhu Avâmil</i>	Her sayfasında on dokuz satır bulunan eser ta'lik yazısı ile yazılmıştır.
31	1	<i>Kitâbu Dav'</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on yedi satır vardır.
32	1	<i>Kitâbü'l-Müzece</i>	Her sayfasında on bir satır bulunan ve nesih hatla yazılmış olan eser kayıp durumdadır.
33	1	<i>Seyyid Alizâde alâ Şerh-i Dibâce</i>	Ta'lik ile yazılmış olan eserin her sayfasında on yedi satır mevcuttur.
34	1	<i>Misbâh-ı Hacı Babasî</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on dokuz satır bulunmaktadır.
35	1	<i>İsmet ale'l-Câmî</i>	Nesih yazısı ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi satır vardır. Ancak eser kayıp durumdadır.
36	1	<i>Kâfiye ma'a Misbâh</i>	Ta'lik yazısı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on üç satır mevcuttur.
37	1	<i>Mu'rib-i Tortcu?</i>	Her sayfasında on yedi satır bulunan eser ta'lik hattı ile yazılmıştır.
38	1	<i>Hüsn-ü Zibâdî</i>	Ta'lik ile yazılmış olan eserin her sayfasında on dokuz satır bulunmaktadır.
39	2	<i>Sarf Cümlesi</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserlerin her sayfasında on beşer satır vardır.
40	2	<i>Sarf Cümlesi</i>	Ta'lik ile yazılmış olan eserlerin her sayfasında on üçer satır mevcuttur. Ancak bu kitaplardan biri kayıp durumdadır.
41	1	<i>Dinkoz ale'l-Merâh</i>	Her sayfasında on dokuz satır bulunan eser ta'lik hattı ile yazılmıştır.
42	1	<i>Dinkoz ale'l-Merâh</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on yedi satır bulunmaktadır.
43	1	<i>Şerh ale'l-Izzî</i>	Kayıp durumda olan eser Arap hattı ile yazılmıştır. Her sayfasında yirmi bir satır vardır.
44	1	<i>Kitâbu Şâfiye</i>	Ta'lik yazısı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on beş satır mevcuttur.
45	1	<i>Kutbü'd-Dîn ale'l-Mantık</i>	Her sayfasında on dokuz satır bulunan eser ta'lik ile yazılmıştır.
46	1	<i>Kitâbu Kadı Mir</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on dokuz satır bulunmaktadır.
47	1	<i>Hubeyti? fi'l-Mantık</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on beş satır vardır.
48	1	<i>Kara Hâşiye-i ale'l-Mes'ûd-ı Rûmî ve Hâşiye-i Şâh Hüseyin</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi bir satır mevcuttur. Ancak kitap kayıp durumdadır.
49	1	<i>Risâle-i Mes'ûd-ı Rûmî ve İmâd ve Celâl ve Acem ve İbnü Şâir ve Emir Hüseyin</i>	Kayıp durumda olan kitap ta'lik hattı ile yazılmıştır. Her sayfasında on dokuz satır bulunmaktadır.
50	1	<i>Kitâb-ı Muhammediyye</i>	Her sayfasında on yedi satır bulunan eser nesih hattı ile yazılmıştır.
51	1	<i>Kitâb-ı Muhammediyye</i>	Nesih ile yazılmış olan eserin her sayfasında on beş satır mevcuttur.
52	1	<i>Târihu Nücûmî'z-Zâhire fî Mülûk-ı Mısri'l-Kâhire</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on yedi satır vardır.
53	1	<i>Kitâb-ı Altıparmak fi's-Siyer</i>	Nesih yazısı ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi yedi satır bulunmaktadır.
54	1	<i>Mi'râcû'n-Nebî</i>	Her sayfasında dokuz satır bulunan eser nesih hattı ile yazılmıştır.
55	1	<i>İskender-nâme</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on dört satır mevcuttur.
56	1	<i>Sâ'at-nâme</i>	Nesih ile yazılmış olan eserin her sayfasında on bir satır vardır.
57	1	<i>Sâ'at-nâme</i>	Nesih yazısı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on beş satır bulunmaktadır. Ancak eser kayıp durumdadır.
58	1	<i>Kehhâl-nâme</i>	Her sayfasında on üç satır bulunan eser nesih hattı ile yazılmıştır.
59	1	<i>Târih-i Sultan Mustafa</i>	Kayıp durumda olan eser nesih hattı ile yazılmıştır. Her sayfasında on dokuz satır bulunmaktadır.
60	1	<i>Kitâbu Envâri'l-Aşıkîn</i>	Nesih hat ile yazılmış olan eserin her sayfasında on dokuz satır mevcuttur.
61	1	<i>Kitâbu Mev'ize</i>	Eser nesih hattı ile yazılmıştır.
62	4	<i>Südü li-Hâfız Şirâzî</i>	Nesih yazısı ile yazılmış olan eserlerin her sayfasında yirmi yedişer satır vardır.
63	1	<i>Sürûri ale'l-Gülistân</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on dokuz satır mevcuttur. Ancak kitap kayıp durumdadır.

64	1	<i>Gülistân-ı Sûdisi</i>	Her sayfasında yirmi yedi satır bulunan eser ta'lik yazısı ile yazılmıştır.
65	1	<i>Şâhidu Şerh-i Tuhfeti'l-Mülûk</i>	Ta'lik ile yazılmış olan eserin her sayfasında on yedi satır bulunmaktadır. Ancak eser kayıp durumdadır.
66	1	<i>Enbiyâ-nâme</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında yirmi dört satır mevcuttur.
67	1	<i>Kitâb-ı Gülistân</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on beş satır vardır.
68	2	<i>Kitâb-ı Gülistân</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserlerin her sayfasında on üçer satır bulunmaktadır. Ancak bu kitaplardan biri kayıp durumdadır.
69	1	<i>Kitâb-ı Gülistân/İftitâh</i>	Her sayfasında on üç satır olup nesih hattı ile yazılmıştır. Bu eser merhum Salih Efendi'de iken kaybolmuş, yerine İftitâh konulmuştur.
70	1	<i>Kitâb-ı Hâfız-ı Şîrâzî</i>	Ta'lik ile yazılmış olan eserin her sayfasında on satır mevcuttur.
71	1	<i>Kitâb-ı Bostân</i>	Ta'lik yazısı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on bir satır vardır.
72	1	<i>Pend-i Attâr</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on yedi satır bulunmaktadır. Kitap kayıp durumdadır.
73	1	<i>Kitâb-ı Gülşen-i râz</i>	Her sayfasında on sekiz satır bulunan eser ta'lik ile yazılmıştır.
74	1	<i>Kitâbu's-Şâtîbî</i>	Arap hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on dokuz satır bulunmaktadır.
75	1	<i>Muhsin-i Kayserî Şerh-i Arûz-ı Endülûsî</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on yedi satır mevcuttur. Ancak kitap kayıp durumdadır.
76	1	<i>Kitâbu Mevâkif</i>	Arap hattı ile yazılmış olan kitabın her sayfasında yirmi bir satır vardır.
77	1	<i>Ferîşte Oğlu Lügâtı</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında dokuz satır bulunmaktadır.
78	1	<i>Kanûnu İlahîyye min Lügâtî'l-Kur'ân</i>	Nesih ile yazılmış olan eserin her sayfasında on dokuz satır mevcuttur.
79	1	<i>Envârü'l-Aşîkîn</i>	Satır sayısı belirtilmeyen eser nesih hattı ile yazılmıştır.
80	1	<i>Kitâbu Süret-i Vakfnâme</i>	Kitap nesih hat ile yazılmış olup satır sayısı belirtilmemiştir.
81	1	<i>Sarf Cümlesi</i>	Ta'lik ile yazılmış olan eserin her sayfasında on dokuz satır vardır.
82	1	<i>Cüz' min Altıparmak</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında otuz bir satır bulunmaktadır.
83	1	<i>Birgivî</i>	Her sayfasında on bir satır bulunan eser nesih yazısı ile yazılmıştır.
84		<i>Gülistân</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on iki satır mevcuttur. Bu kitaptan kaç adet olduğu belirtilmemiştir.
85	1	<i>Kitâbu Ferâ'iz</i>	Ta'lik hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında altı satır vardır.
86		<i>Kitâbü'l-Felâh Şerhi'l-Merâh</i>	Kaç adet olduğu belirtilmeyen bu kitap ta'lik hattı ile yazılmıştır. Her sayfasında yirmi üç satır bulunmaktadır.
87	1	<i>Mecmû'a-i Latife-i Mütenevvi'a</i>	Çerkes Süleyman Efendi'nin kendi hattıyla yazıldığı belirtilen bu kitabın yazı türü nesihdir. Her sayfasında on beş satır mevcuttur.
88	2	<i>Târih-i Râşid</i>	Nakşî Mustafa Ağa'nın eseri olup matbudur. Sayfalarında otuz üçer satır olduğu belirtilmiştir.
89		<i>Mir'ât-ı Kâ'inât</i>	Kitap büyük boy olup nesih hattı ile yazılmıştır. Her sayfasında yirmi dokuz satır bulunan eserin kaç adet olduğu kaydedilmemiştir.
90		<i>Umdetü'l-İslâm</i>	Kaç adet olduğu belirtilmeyen bu eser büyük boy olup nesih ile yazılmıştır. Her sayfasında yirmi bir satır bulunmaktadır.
91		<i>Tezkiretü'l-Evliyâ</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on beş satır mevcuttur. Bu kitaptan kaç tane olduğu belirtilmemiştir.
92	3	<i>Delâ'ilü'l-Hayrât ve Tecvid ve Mahâric-i Hurûf</i>	Bu eserlerin satır sayısı ile yazı çeşidi hakkında bilgi verilmemiştir.
93		<i>Şerhu Delâ'ilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l-Envâr</i>	Davud Efendi tercümesi olduğu belirtilen eser nesih ile yazılmıştır. Kaç adet olduğu bildirilmeyen bu kitabın her sayfasında on dokuz satır vardır.
94		<i>Ferâidü'l-Fevâid fî Beyâni'l-Akâid</i>	Kaç adet olduğu ve satır sayısı kaydedilmeyen kitabın matbu yani basılı olduğu belirtilmiştir.
95		<i>Mu'ribü'l-İzhâr li-Zeynizâde</i>	Satır sayısı ile yazı çeşidi hakkında bilgi verilmemiştir.

96		<i>Sarf Cümlesi</i>	Nesih hattı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on iki satır bulunmaktadır. Bu kitaptan kaç adet olduğu belirtilmemiştir.
97		<i>Sarf Cümlesi</i>	Nesih yazısı ile yazılmış olan eserin her sayfasında on üç satır mevcuttur. Bu kitaptan kaç adet olduğu kaydedilmemiştir.
98		<i>Şerhu Maksûd</i>	Her sayfasında yirmi beş satır bulunan eser nesih ile yazılmıştır. Bu kitaptan kaç adet olduğu not edilmemiştir.
99		<i>Pend-i Attâr</i>	Nesih hattı ile yazılan eserin her sayfasında on bir satır bulunmaktadır. Hoca Osman Efendi tarafından vakfedildiği belirtilmiştir.
100		<i>Kütüb-i Kelâmiyyeden Akâide Mûteallik Tercüme</i>	Osman Efendi'nin vakfı olup her sayfasında on yedi satır vardır.
101	1	<i>Sarf Cümlesi</i>	Peşkirbaşı Halim Ağa tarafından vakfedildiği belirtilen eserin yazı çeşidi ile satır sayısı kaydedilmemiştir.
Toplam	112 ¹³⁴		

Tabloda görüldüğü üzere bu bölümde kitaplıkta kaç adet olduğu kaydedilmemiş olan bazı kitaplar nedeniyle en az olarak ifade edilen yüz on iki eser tespit edilmiştir. Bunların kırk dokuz tanesinin nesih, kırk dördünün ta'lik, on adedinin ise Arap hattı ile yazıldığı belirtilmiştir. Altı kitabın yazı çeşidi kaydedilmemiş, üç eserin matbu olduğu bildirilmiştir. Bu grupta yer alan kitaplardan on beş tanesi kayıp olarak not edilmiş, üçünün vakfedilmiş olduğu belirtilmiştir. Diğer kitaplar gibi bu tasnife dahil edilenlerin de satır sayıları ayrı ayrı kaydedilmiş, bu şekilde çok büyük kısmı el yazması olan eserlerin bütün özellikleri kayda geçirilmiştir. Konu bakımından çeşitlilik gösteren bu eserlerin yine medreselerde okutulan kitaplarla benzer olduğu tespit edilmiştir.¹³⁵

Diğer tasniflerde yer alan kitaplardan özellikle Osmanlı eğitim kurumlarında kullanılan birkaçı hakkında yapılan tanıtım gibi bu bölümde de Arap dili ve Belâgat ile ilgili bazı kitaplara dair kısa bilgi vermenin gerekli olduğu düşünülmüş, yine eğitim hayatında çokça okutulan eserlere yer verilmiştir. Bunlardan biri Arapça gramerinin kelime yapısıyla ilgili kısmını oluşturan sarf dalında en çok okunan eserlerden olan müellifi bilinmeyen *el-Maksûd* olarak isimlendirilen Arapça kitaptır. Üzerine birçok şerh yazılmış olan eserin¹³⁶ Kiler Odası kitaplığında da es-Sîrevî'nin *Rûhu Şurûh* isimli kitabı ile kime ait olduğu bilinmeyen sadece *Şerhu Maksûd* olarak belirtilen iki şerhi mevcuttur. Kitaplıktaki şerhlerden bir başkası İbrâhîm bin Abdilvehhâb ez-Zencânî'nin sarf ilmine dair ünlü muhtasarı olan ve son derece yararlı bulunan kısaca *İzzî* diye anılan *el-İzzî fi't-tasrîf* isimli eserinin şerhidir.¹³⁷ Kime ait olduğu bilinmeyen bu şerhin, kitapların kaydedildiği dönemde kayıp durumda olduğu belirtilmiştir. Sarf ile ilgili bir başka eser Ahmed bin Ali bin Mes'ûd'un kısaca *el-Merâh* olarak bilinen *Merâhu'l-Ervâh* adındaki Arapça kitabıdır.¹³⁸ Osmanlı eğitim camiasında rağbet gören ve ders kitabı olarak okutulan bu eserin de çok sayıdaki şerhinden birkaç tanesinin kitaplıkta bulunduğu görülmüştür. Bunlardan ikisi Şemseddin Ahmed'in *Dinkoz ale'l-Merâh* isimli şerhi, diğeri ise -kaç adet olduğu belirtilmeyen- Kemalpaşazâde'nin *Kitâbu'l-Felâh Şerhi'l-Merâh* adlı eseri¹³⁹ olup iç oğlanların eğitiminde

¹³⁴ Yukarıda ilgili yerlerde belirtildiği üzere bu grupta yer alan kitaplardan bazılarının kaç adet olduğu kaydedilmediği için burada verilen toplam her biri birer adet kabul edildiğinde ulaşılan sayıdır. Kaç tane olduğu belirtilmeyen kitaplar şayet birer taneden fazla ise o takdirde buradaki sayı en az olandır.

¹³⁵ Osmanlı medreselerinde okutulan eserler için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, 19-23, 25-31, 39-43; İpşirli, "Medrese/Osmanlı Dönemi", 28/329-330; Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", 29-40.

¹³⁶ Kitap hakkında bk. Kenan Demirayak, "el-Maksûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/453; Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", 34; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül Ulûm*, 1/157; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1443.

¹³⁷ Müellif ve eseri hakkında bk. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül Ulûm*, 1/157-158; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/910; Ahmet Özel, "Zencânî, İzzeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/253-254.

¹³⁸ Müellifi hakkında bilgi bulunmayan eser ile ilgili olarak bk. Kenan Demirayak, "Merâhu'l-Ervâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/165-166; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül Ulûm*, 1/158; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1317.

¹³⁹ Demirayak, "Merâhu'l-Ervâh", 29/166; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1317.

kullanılmıştır. Sarf ile ilgili burada bahsedilen üç kitap ve *el-Emsile* ile *Binâ'ül-ef'âl* isimli muhtasar sarf kitaplarının da aralarında bulunduğu *Sarf Cümlesi* olarak tanınan aynı konudaki beş temel eser,¹⁴⁰ eğitim kurumlarında fazlaca ilgi görmüş, Kiler Odası kitaplığında en az yedi tane olması nedeniyle medreselerde olduğu gibi yoğun olarak okunduğu görülmüştür.

Arapçanın cümle kuruluşu ve yapısıyla ilgili konularını içeren ve yaygın olarak okutulan nahiv ilmine ait kitaplardan ilki Birgivi Muhammed Efendi'ye ait olan Arapça gramerinde kelimelerin i'rabını konu alan *Avâmil* isimli eserdir. Aynı müellifin *Avâmil*'in şerhi olan dolayısıyla orada yer alan konuları daha ayrıntılı inceleyen *İzhâru'l-Esrâr fi'n-Nahv* adındaki kitabı ise Arap nahvine dair ikinci eseri olup *Avâmil* ile birlikte yüzyıllarca eğitim kurumlarında okutulmuştur.¹⁴¹ *İzhâru'l-Esrâr* koşuşun kitaplığında ayrı bir kitap olarak bulunmamakla birlikte Birgivi'nin adıyla kaydedilmiş kitaplardan biri olması muhtemeldir. Başka bir deyişle müellifin adıyla kaydedilmiş olan yani eserin adına dair bilgi bulunmayan bu kitapların *İzhâru'l-Esrâr* olması ihtimal dahilindedir. Bununla birlikte şayet Birgivi adıyla kayıtlı kitaplar bahsedilen eser değilse bile Birgivi'nin yukarıda adı geçen iki eseriyle İbnü'l-Hâcib'in -nahiv öğretimi konusunda ilk sırada gelen eserlerden biri olan- *el-Kâfiye*'sini içeren *Nahiv Cümlesi* veya *Nahiv Mecmuası* şeklinde adlandırılan eserin¹⁴² içinde *İzhâru'l-Esrâr*'in yer aldığı belirtilmelidir ki beş tane *Nahiv Cümlesi*'nin kitaplıkta olduğu tespit edilmiştir.

Bu tasnifte yer alan düzgün ve yerinde söz söylemeye yönelik ilim dalı olan Belâgat¹⁴³ ile ilgili kitaplardan öncelikle Kiler Odası kitaplığında bulunmadığı halde Ebû Ya'kûb Sekkâki¹⁴⁴ tarafından yazılan *Miftâhu'l-ulûm* adlı eserden söz edilmelidir.¹⁴⁵ Zira bu eserin belâgat ile ilgili üçüncü bölümü üzerine çok sayıda telhis, şerh ve haşiye yazılmış, bunlardan bazılarının -bir kısmı kaybolmuş olmakla beraber- Kiler Odası kitaplığında yer aldığı saptanmıştır. *Miftâhu'l-ulûm*'a dair kaleme alınan eserler arasında önemli kabul edilen bir çalışma Hâtib el-Kazvîni'nin *Telhîsü'l-Miftâh* adlı kitabı olup aslından daha çok kullanılmıştır.¹⁴⁶ Nitekim bu eser üzerine yine birçok şerh yazılmış, bazı şerhlerine ayrıca çok sayıda haşiye kaleme alınmıştır. İşte *Telhîsü'l-Miftâh* üzerine yazılmış olan bu şerhlerden biri *el-Mutavvel ale't-Telhîs*, ikincisi de *eş-Şerhu'l-Muhtasar* veya *Muhtasarü'l-Me'ânî* adıyla Sa'deddin et-Teftâzânî tarafından kaleme alınmış, ikinci eser birincisi kısaltılarak ve bazı ilaveler yapılarak yazılmıştır.¹⁴⁷ Medrese eğitimine damgasını vurduğu ifade

¹⁴⁰ Hulusi Kılıç, "Sarf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/137; Özel, "Zencânî, İzzeddin", 44/253.

¹⁴¹ İsmail Durmuş, "el-Avâmilü'l-Mie", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/107; Emrullah Yüksel, "Birgivi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/193; Hüseyin Elmalı, "İzhâru'l-Esrâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/507; İsmail Durmuş, "Nahiv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/306; Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", 34; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1/141.

¹⁴² Durmuş, "el-Avâmilü'l-Mie", 4/107; Elmalı, "İzhâru'l-Esrâr", 23/507; Hulusi Kılıç, "el-Kâfiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/153; Durmuş, "Nahiv", 32/306; Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", 34. İbnü'l-Hâcib ve *el-Kâfiye* için ayrıca bk. Hulusi Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/55-58; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül Ulûm*, 1/155-156, 182; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/1098.

¹⁴³ Belâgat ile ilgili çeşitli tarifler için bk. Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Belâgat İlmi ve Kur'an", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015), 14-17.

¹⁴⁴ Müellif hakkında bk. İsmail Durmuş, "Sekkâki, Ebû Ya'kûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/332-334; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül Ulûm*, 1/197-198.

¹⁴⁵ Eser hakkında bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 4/1407; Mehmet Sami Benli, "Miftâhu'l-Ulûm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/21. Ayrıca bk. Muhittin Eliaçık, "Osmanlı Medreselerinde Öğretilen Belâgat Kitapları", *Ulakbilge* 2/4 (2014), 36-37.

¹⁴⁶ Yazar ve eseri hakkında bk. İsmail Durmuş, "Kazvîni, Hâtib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/156-157. Eser hakkında ayrıca bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/412-413.

¹⁴⁷ Çok yönlü bir alim olan Teftâzânî ve eserleri hakkında bk. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuat'ül Ulûm*, 1/199-201; Şükrü Özen, "Teftâzânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/299-308. Eserler hakkında ayrıca bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/413.

edilen bu iki eser¹⁴⁸ Kiler Odası'nda da okutulmuş ancak *el-Mutavvel* isimli eser ile bunun haşiyesi olan kitabın tüm kitapların kaydedildiği deftere kaybolmuş olduğu not edilmiştir.

Son tabloda görüldüğü gibi sarf, nahiv ve belâgat ile ilgili yukarıda bahsedilen temel eserlerin dışında kitaplıkta farklı konularda çok sayıda kitap mevcuttur. Burada her biri hakkında bilgi verme imkânı bulunmayan bu kitapların bir kısmının kaybolması üzerine kalanların korunması gayesiyle kurulan vakıf kuruluş amacına uygun hizmet verebilmiş midir, bilinmemektedir. Ancak İsmail H. Baykal tarafından kaleme alınan *Enderun Mektebi Tarihi* isimli eserden Enderun odalarındaki kitaplıklarda bulunan kitapların Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ne konulduğu, bunların bulunduğu yerin Koğuşlar Kütüphanesi şeklinde adlandırıldığı ve eserlerin, ait olduğu odanın vakıf mührüyle mühürlendiği¹⁴⁹ dolayısıyla her bir kitabın hangi koğuşun kitaplığındaki eser olduğunun bilindiği öğrenilmiştir. Böylece mevcut kitap sayısının ne kadar olduğu bilinmemekle birlikte Kiler Odası'ndaki kitapların da Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunduğu dair bilgi edinilmiştir. Nitekim günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar Başkanlığı bünyesinde yer alan yazma eserlere ait katalogda Koğuşlar Kitaplığı adıyla ayrı bir tasnifin mevcut olduğu bilinmektedir.¹⁵⁰

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyıl ortalarından itibaren faaliyet gösteren, saray okulu olarak da anılan Enderun Mektebi, mülkî ve askerî kadrolar için üst düzey devlet adamı yetiştirmek amacıyla oluşturulmuştur. Koğuş denilen çeşitli odalarda, devşirilen Hıristiyan çocuklara verilen eğitim ile ehl-i örf zümresinin mensupları yetiştirilmiş, bu şekilde merkez ve taşra bürokrasisinin gerekli insan gücü ihtiyacı giderilmiştir. Sıkı bir disiplin altında çok yönlü eğitimin verildiği kurumda Türk-İslâm kültürü ile resmî Osmanlı ideolojisi öğretilip benimsetilmiş, nitelikli kimselerin yetişmesine gayret edilmiştir.

Bugüne kadar Enderun Mektebi ile ilgili epeyce çalışma yapılmış, burada sürdürülen eğitime dair bilgiler aktarılmıştır. Ancak sadece Büyük ve Küçük Oda'daki teorik derslerden bahsedilmiş, diğer odalardaki iç oğlanların genellikle padişaha özel hizmet veren odalarda yetiştirildiklerinden ve yerine getirmekle yükümlü oldukları görevlerinden söz edilmiştir. Yine bu çalışmaların pek azında okutulan bazı kitaplara yer verilmiş fakat hangi odada ne okutulduğu konusunda herhangi bir bilgi verilmemiştir. İşte bu makale 1741 yılına ait bir arşiv kaydı esas alınarak kısmen de olsa bahsedilen eksikliği giderebilmek ve Enderun Mektebi'ndeki teorik eğitim hakkında fikir verebilmek amacıyla kaleme alınmış, Kiler Odası'nın kitapları tanıtılmaya çalışılmıştır.

Bahsedilen arşiv kaydı Kiler Odası Kethüdası Süleyman Ağa'nın 1741 yılında, Kiler Koğuşu'nda bulunan Kur'ân-ı Kerimler ile kitapların kaybolmasını ve zarar görmesini engellemek, gerektiğinde bakım ve onarımları için masraflarını karşılamak gayesiyle kurduğu vakfı sayesinde hazırlanmış, odadaki Kur'ân-ı Kerimler ile kitaplar bütün özellikleriyle birlikte bir deftere yazılmıştır. Mevcut kitapların kontrolünü sağlamak maksadıyla hazırlanan bu defter makalenin ana kaynağını oluşturmuş, odada eğitim gören iç oğlanlara okutulan kitaplar üzerinden burada verilen teorik derslerin içeriği hakkında bilgi sunmuştur. Sözü edilen bu deftere çok büyük kısmı el yazması olan ve nadir eserler arasında yer alan beş yüz elli adet kitap kaydedilmiş ancak bunların tamamının korunamadığı, dört yüz doksan bir tanesinin kitaplıkta bulunduğu, elli

¹⁴⁸ Özen, "Teftâzânî", 40/303.

¹⁴⁹ Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, 43.

¹⁵⁰ Bk. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar Başkanlığı, "Milli Saraylar/Hizmetler/Yazma Eserler" (Erişim 8 Temmuz 2024).

dokuzunun ise mevcut olmadığı tespit edilmiştir. Kitapların yüz elli yedi adedini tümü tezhipli ve yazma olan dört farklı boyuttaki Kur'ân-ı Kerîmlerin oluşturduğu, bunların da otuz dört tanesinin kayıp olduğu görülmüştür. Birbirinden bağımsız olan Kur'ân-ı Kerîm cüzleri ile En'âmın ve dua kitaplarının sayısı yüz kırk dört olarak belirlenmiş, bunlar arasında sadece bir tanesinin kaybolduğu saptanmıştır. Yirmi tane olan tefsir kitabının tamamının korunduğu, on dokuz adet hadis kitabının ikisinin mevcut olmadığı, sayısı doksan sekiz olan fıkıh ve akâid kitaplarının ise yedi tanesinin kayıp olduğu anlaşılmıştır. Son tasnifte yer alan Arapça grameri, tasavvuf ve mantık ile ilgili olanların ayrıca çeşitli konulardaki diğer kitapların sayısının en az yüz on iki olduğu, bunların da on beşinin kitaplıkta bulunmadığı tespit edilmiştir. Her birinin fiziki özelliklerinin belirtildiği bu kıymetli kültür varlıklarından yetmiş sekiz tanesinin, -isimlerinin önlerindeki sıfatlardan saray ya da Enderun mensubu olduğu veya sarayla ilgisinin bulunduğu anlaşılan- hayırseverler tarafından vakfedildiği değerlendirilen defterden öğrenilmiştir.

Koğuştaki Kur'ân-ı Kerîmler ile kitaplar deftere tasnif edilerek kaydedilmiş, çok sayıda kitabın Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Akâid gibi dinî bilimlere ait olduğu görülmüştür. İslâm dininin ana kaynakları olan Kur'ân-ı Kerîm ile hadislerde ilmin öğrenilmesini teşvik eden ifadelerin mevcut olması sözü edilen kaynaklarda vadedilen yüce gayeye ulaşmak arzusunu beraberinde getirdiğinden başta en önemli ders grubu şeklinde nitelenen İslâmî bilimler olmak üzere okumaya, bilgi edinmeye ve eğitim almaya ilgiyi artırmış, Osmanlı toprakları üzerindeki tüm eğitim kurumlarında olduğu gibi Enderun Mektebi'nde de bu ilim dallarına yönelik dersler yapılmıştır. Kurumun devşirmelerden oluşan talebelerinin İslâm esasları üzerine yetiştirilmesi temel hedef olduğundan iyi yetişmiş bir Müslüman olarak yaşamaları ve devlete hizmet etmeleri beklendiği için öncelikle bilginin kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'i en iyi şekilde okumaya ve anlamaya ardından da diğer İslâmî ilimleri öğrenmeye yönlendirilmişlerdir. Ancak iç oğlanlara bu eserleri kavrayabilecek düzeye gelmeleri için başlangıçta sarf, nahiv gibi Arapça grameri ile ilgili, meânî, beyân gibi edebiyat ve edebî sanatlarla dair dersler verilmiş, daha sonra fen bilimleri ile ilgili ilimler öğretilmiştir. Kiler Odası kitaplığında da çoğu Kur'ân-ı Kerîm ve dinî ilimlere ait olmak üzere sayılan bütün ilim dallarıyla ilgili kitapların varlığı koğuşta verilen eğitimin dinî ağırlıklı olmakla birlikte bu doğrultuda olduğunu göstermiştir.

Mevcut kitapların orta ve yüksek derecedeki medreselerde de okutulması koğuştaki eğitimin belirtilen seviyelerdeki medreselerin düzeyinde olduğunu akla getirmiştir. Buradaki kitapların bir kısmının kırklı ve ellili hâric medreselerinde, çoğunun ise ellili dâhil medreseleriyle sahn medreselerinde okunan kitaplardan olması bu denkliği düşündürmüştür. Klasik dönemde Büyük ve Küçük odalardan itibaren alttan beşinci kademedeki Kiler Odası'nın kitaplarının özellikle yine alttan beşinci seviyedeki ellili dâhil medreselerinde okutulanlarla aynı olması bu şekilde düşünmeye sevk etmiştir. Bu durum Enderun Mektebi odalarında aşağıdan yukarıya doğru verilen teorik eğitim ile alt seviyeden üste doğru derecelendirilmiş medreselerde verilen eğitimin her seviyede denkliği söz konusu mudur, sorusunun sorulmasına neden olmuştur. Her ne kadar Kiler Odası'nda verilen eğitim ile özellikle ellili dâhil medreselerinin eğitim programlarının birbirine benzediği ifade edilmiş olsa da sadece bu çalışmada elde edilen bulgulara göre sorunun cevabını verebilmek ve Enderun Mektebi odalarıyla medreselerin aşağıdan yukarıya doğru aynı seviyede aynı programı uyguladıklarını söylemek mümkün değildir. Bunun için konuyu aydınlatacak yeni araştırmalara ve yapılacak çalışmalara ihtiyaç olduğunu belirtmek gerekir.

Kaynakça

- BOA, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri [TSMA, d.]*. No. 159; No. 160. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Düstur*, Tertib-i sâni, C.1, Dersaadet: 1329.
- Abay, Muhammed. "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası Tefsirler, Haşiyeler, Süre Tefsirleri, Tercümeleler". *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 1 (1999), 249-303.
- Acar, M. Şinasi. *Türk Hat Sanatı Araç, Gereç ve Formlar*. İstanbul: Antik A.Ş. Kültür Yayınları, 1999.
- Acar, M. Şinasi. *Osmanlı'da Günlük Yaşam Nesnelere*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi (YEM) Yayınları, 2015.
- Açıkel, Ali. "Rum Eyaleti". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/225-226. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ağca Diker, Sevgi. *Osmanlı Saray Teşkilatında Has Oda*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2021.
- Ağca Diker, Sevgi. "Enderûna Giriş Yolları ve Enderun Teşkilatı". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 17 (2021), 307-354. <http://doi.org/10.16947/fsmia.957094>
- Ahmed Refik. "Köprülüler Zamânında Enderûn-ı Hümayûn ve Terakkiyatı". *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası* (1332/1916), 91-94. Erişim 2 Nisan 2024. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/18331>
- Akcan, Resul. "Mushaf İmlâsına İrfânî Yaklaşım: Merrâkuşî Örneği". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2021), 763-793. <https://doi.org/10.17120/omuifd.908849>
- Akgündüz, Ahmet. "Dürerü'l-Hükkâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/27-28. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Akkutay, Ülker. *Enderûn Mektebi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1984.
- Akkutay, Ülker. "Osmanlı Eğitim Sisteminde Enderûn Mektebi". *Yeni Türkiye Türk Eğitimi Özel Sayısı* 59 (2014), 1499-1506.
- Aktan, Ali. "Ta'lik Yazı ve İbrahim Edhem'in "Ruhu't-Ta'lik"i". *Vakıflar Dergisi* 23 (1994), 255-281.
- Ali Ufki Bey/Albertus Bobovius. *Saray-ı Enderun Topkapı Sarayı'nda Yaşam*. çev. Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020.
- Alparslan, Ali. *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Arpaguş, Hatice K. "Osmanlı Geleneksel İslâm'ının Temel Kaynakları: İlmihâl ve Akâid Eserleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 327-376.
- Atasoy, Nurhan. *İbrahim Paşa Sarayı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1972.
- Atay, Hüseyin. *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi Medrese Programları-İcazetnâmeler İslahat Hareketleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.
- Ateş, İbrahim. "Vakfiyelerde Duâ ve Bedduâlar". *Vakıflar Dergisi* 17 (1983), 5-54.
- Ayaz, Kadir. "Hadis İlimlerinin Tedrîsâtı Açısından Osmanlı Dârulhadisleri". *Osmanlı Araştırmaları* 47 (2016), 39-68. <https://doi.org/10.18589/oa.582931>
- Aydar, Hidayet. "Osmanlılarda Tefsir Çalışmaları". *Yeni Türkiye* 6/33 (2000), 535-550.
- Bakırcı, Saffet. "Meâlimü't-Tenzîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/203-204. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bayındır, Servet. "Süleymaniye Medreseleri'nde Fıkıh Eğitimi". *Süleymaniye Ulusal Sempozyum/Şehir ve Medeniyet (23-25 Kasım 2007, Süleymaniye-Eminönü/İstanbul)*. ed. Mustafa Hakkı Ertan vd. 358-373. İstanbul: Kültür Ocağı Vakfı (KOCAV) Yayınları, 2010.
- Baykal, İsmail. "Yeni Sarayda Enderun Hastahanesi". *Türk Tıp Tarihi Arkivi* 5/7 (1940), 33-41.
- Baykal, İsmail H. *Enderun Mektebi Tarihi*. C.1. İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı, 1953.
- Benli, Mehmet Sami. "Miftâhu'l-Ulûm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/20-21. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bedir, Murteza. "Nesefî, Ebü'l-Berekât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/567-568. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Bedir, Murteza. "Vikâyetü'r-Rivâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/106-108. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bilge, Mustafa. *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984.
- Bilgin, Arif. "Osmanlı Döneminde İlaç Yapımında Kullanılan Tıbbî Bitkiler". *Osmanlılarda Sağlık 1*. ed. Coşkun Yılmaz vd. 231-247. İstanbul: Biofarma Yayınları, 2006.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn*. 2 Cilt. sad. Abdulaziz Hatip. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2018.
- Birişik, Abdulhamit. "İbn Atıyye el-Endelüsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/338-340. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Birişik, Abdulhamit. "Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/281-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Cebeci, Lütfullah. "Mefâtihu'l-Gayb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/348-350. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/260-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.
- Cici, Recep. "Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 215-248.
- Çetin, Nihad M. "Aklâm-ı Sitte". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/276-280. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Demirayak, Kenan. "el-Maksûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/453. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Demirayak, Kenan. "Merâhu'l-Ervâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/165-166. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Derman, Çiçek. "Tarihimizde Mushafların Bezenmesi". *Diyanet İlmi Dergi* 46/4 (2010), 137-144.
- Derman, Fatma Çiçek. "Yazma Eserlerde Tezhib Sanatı". 2. *Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi Bildiriler*. C.1. ed. Hatice Oruç vd. 357-361. Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Derman, M. Uğur. "Hat San'atında Osmanlı Devri". *İslâm Kültür Mirâsında Hat San'atı*. haz. M. Uğur Derman. 33-43. İstanbul: İslâm Tarih San'at ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayınları, 1992.
- Derman, M. Uğur. "Mürekkep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/46-47. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Derman, M. Uğur. "Nesih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/1-3. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Derman, M. Uğur. "Ta'lik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/507-508. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Derman, M. Uğur. "Osmanlı İstanbulu'nda Hat Sanatı". *Osmanlı İstanbulu I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Bildiriler*. ed. Feridun M. Emecen vd. 475-494. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Derman, M. Uğur. "Murakka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/204-205. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Durmuş, İsmail. "el-Avâmilü'l-Mie". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/106-107. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Durmuş, İsmail. "Nahiv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/300-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Durmuş, İsmail. "Sekkâkî, Ebû Ya'kûb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/332-334. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Durmuş, İsmail. "Kazvîni, Hâtib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/156-157. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Eliaçık, Muhittin. "Osmanlı Medreselerinde Öğretilen Belâgat Kitapları". *Ulakbilge* 2/4 (2014), 30-39.
- Elmalı, Hüseyin. "İzhârü'l-Esrâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/506-507. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

- Enderunlu Abdüllatif. *Âyine-i Derûn [Osmanlı'ya Devlet Adamı Yetiştiren Mektep: Enderûn-ı Hümâyûn]*. haz. Ahmet Köç. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2013.
- Ercan, Yavuz. "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslâmlaşmaya Etkisi". *Bellekten* 50/198 (1986), 679-726.
- Ergin, Osman. *Türkiye Maarif Tarihi*. 1-2. Cilt. İstanbul: Eser Kültür Yayınları, 1977.
- Eroğlu, Ali. "Hâzin, Ali b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/125-126. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ersoy, Ayla. *Türk Tezhip Sanatı*. İstanbul: Akbank Yayınları, 1988.
- Erünsal, İsmail E. "Hâfız-ı Kütüb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/94-98. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Erünsal, İsmail E. "Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik". *Milli Eğitim Dergisi* 208 (2015), 194-199.
- Eyice, Semavi. "İbrâhim Paşa Sarayı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/345-347. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Gökbilgin, Tayyib. "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm". *Vakıflar Dergisi* 6 (1965), 51-61.
- Gölcük, Şerafettin-Adil Bebek. "el-Fıkhü'l-Ekber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/544-547. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Görmez, Mehmet. "Sâgâni, Radıyyüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/487-489. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Gül, Şirin. "Sahn-ı Seman Medreselerinden Günümüz Fıkıh Eğitimine Bir Köprü". *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum (5-7 Ekim 2012, Muş Alparslan Üniversitesi, Muş/Türkiye)*. ed. Fikret Gedikli. 615-635. Muş: M.Ş.Ü. Yayınları, 2013.
- Gündüz, Mustafa. "Osmanlı'yı Yönetenler Mektebi Enderun". *Yedikita* 105 (2017), 21-30.
- Güngör, Mevlüt. "Begavî, Ferrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/340-341. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Güngör, Tahir. "Osmanlı Sarayı Enderûn'unda Kur'an Kültürü". *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları*. 1. Cilt. ed. Bilal Gökçür vd. 43-61. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2011.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah. "Belâgat İlimi ve Kur'ân". *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015), 9-36. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2896595>
- Has, Şükrü Selim. "Halebî, İbrâhim b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/231-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Has, Şükrü Selim. "Mülteka'l-Ebhur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/548-551. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Mesâbîhu's-Sünne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/258-260. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/361-362. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Hızlı, Mefail. "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008), 25-46.
- Hz. Osman'a İzâfe Edilen Mushaf-ı Şerif (Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası). yay. haz. Tayyar Altıkulaç. İstanbul: İslâm Konferansı Teşkilâtı İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayınları, 2007.
- Işık, Emin. "En'âm Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/169-170. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- İlgürel, Mücteba. "Acemi Oğlanı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/324-325. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- İpşirli, Mehmet. "Enderun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/185-187. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- İpşirli, Mehmet. "Galata Sarayı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/322-323. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

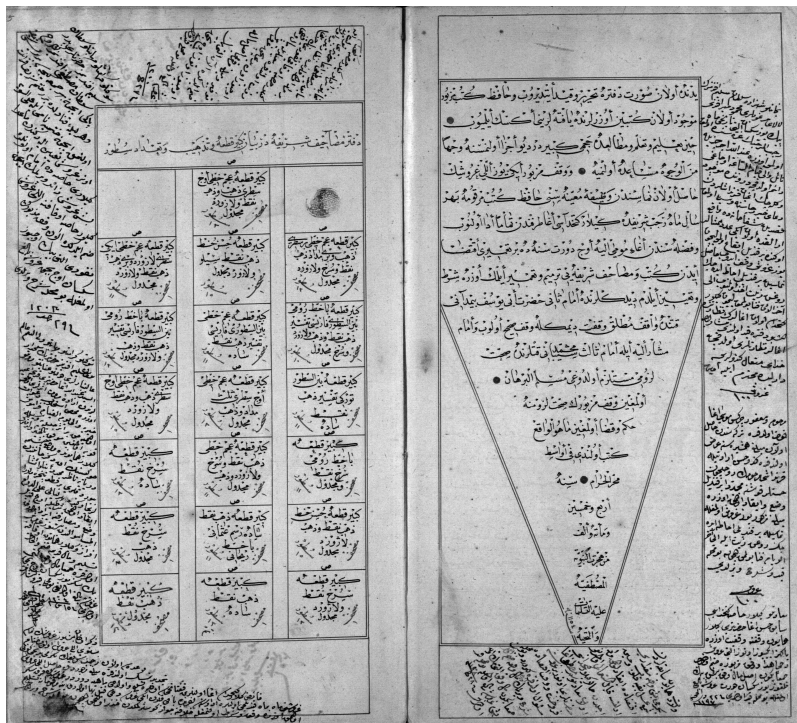
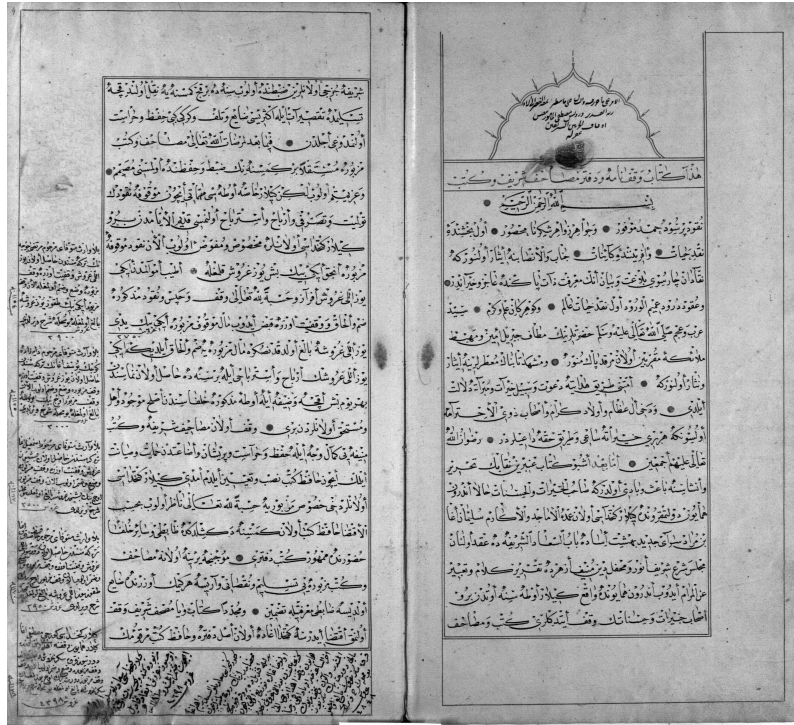
- İpşirli, Mehmet. "Medrese/Osmanlı Dönemi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/327-333. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İpşirli, Mehmet. "Muasır Üç Enderunlu Tarihçinin Kaleminden IV. Mehmed'in Enderunu Üzerine Bazı Gözlemler". *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*. haz. Mehmet Öz vd. 433-449. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Kallek, Cengiz. "el-Hidâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/471-473. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kallek, Cengiz. "Kudûrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/321-322. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kandemir, M. Yaşar. "el-Câmiu's-Sahih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/114-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/27-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kandemir, M. Yaşar. "Kâdî İyâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/116-118. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kandemir, M. Yaşar. "eş-Şemâilü'n-nebeviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/500-501. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Karaman, Hayreddin. "Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/1-14. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-Zunûn*. 5 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Kayapınar, Hüseyin. "Münyetü'l-Musallî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/32-33. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Akaid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/212-216. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kılıç, Hulusi. "İbnü'l-Hâcib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/55-58. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kılıç, Hulusi. "el-Kâfiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/153-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kılıç, Hulusi. "Sarf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/136-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Koca, Ferhat. "Mergînânî, Burhâneddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/182-183. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Koca, Ferhat. "el-Muhtasar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/64-66. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Koçu, Reşad Ekrem. "Osmanlı Sarayında Enderûn Teşkilâtı". *Hayat Tarih Mecmuası* 7 (1972), 31-35.
- Koçu, Reşad Ekrem. *Topkapı Sarayı*. İstanbul: Doğan Kitap, 2022.
- Köprülü, Fuat. "İslâmî İlimler Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm ve Felsefe, Tarih ve Coğrafya". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın* 12 (1986), 21-26.
- Maşalı, Mehmet Emin. "Mushaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/242-248. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Memiş, Mehmet. "Osmanlı Kitap Sanatlarında Delâilü'l-Hayrât Yazmaları". *Geleneğin Mirası*. ed. Ali Fuat Baysal vd. 175-188. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Mertoğlu, Mehmet Suat. "Tefsir/Literatür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/290-294. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Muhammed Refik. "Enderûn-ı Hümâyûn Mektebi". *Edebîyyât-ı Umûmiyye Mecmûası* (1332/1916), 16-20. Erişim 2 Nisan 2024. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/16318>
- Muhammed Refik. "Fâtih Asrında Enderûn-ı Hümâyûn Teşkilâtı". *Edebîyyât-ı Umûmiyye Mecmûası* (1332/1917), 273-278.
- Mürekkebin İzi Yazma Eserler Seçkisi*. İstanbul: Cumhurbaşkanlığı Yayınları, 2020.
- Necipoglu, Gülru. *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimarî, Tören ve İktidar*. çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021.
- Okumuş, Mesut. "Kur'an İmlâsının Gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2010), 5-37.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı Sarayında Hayat*. İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2008.
- Ortaylı, İlber. *Mekânlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı*. İzmir: Kaynak Yayınları, 2010.

- Özaydın, Abdülkerim. "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/132-134. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özcan, Abdülkadir. "Devşirme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/254-257. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özcan, Abdülkadir. "Kul". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/348-350. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Özek, Ali. "el-Keşşâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/329-330. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Özel, Ahmet. "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/190-192. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özel, Ahmet. "Zencânî, İzzeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/253-254. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özen, Şükrü. "Sadrüşşeriâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/427-431. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Özen, Şükrü. "Teftâzânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/299-308. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özkafa, Fatih. "Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabının Tarihi Seyri". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 10/3 (2010), 307-326.
- Özsayiner, Zübeyde Cihan. *Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesinde Bulunan Tezhipli Kur'ân-ı Kerimler*. Ankara: T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1999.
- Öztürk, Mustafa. "Tefsîrül-Kur'âni'l-Azîm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/295-297. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Öztürk, Mustafa-Mertoğlu, M. Suat. "Zemahşerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/235-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Serin, Muhittin. *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1999.
- Serin, Muhittin. "Sülûs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/128-130. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Setarehsobh, Mitra. "Türk Tezhip Sanatı ve Uslûpleri". *Geleneğin Mirası*. ed. Ali Fuat Baysal vd. 189-201. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Simit, Muhammed Enes. "Kapatılış Sürecinde Enderun-ı Hümayun ve Enderun Mektebi". *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2019), 318-353. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.513896>
- Şimşirgil, Ahmet. "Osmanlı Taşra Teşkilâtında Rûm Beylerbeyliği". *Türklük Araştırmaları Dergisi* 5 (1989), 289-299.
- Şimşirgil, Ahmet. *Bir Müstakil Dünya Topkapı Sarayı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. *Mevzuat'ül Ulûm (İlimler Ansiklopedisi)*. C.1. sad. Mümin Çevik. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 2011.
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. *Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*. çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- Tayyâr-Zâde Atâ. *Osmanlı Saray Tarihi -Târîh-i Enderûn-*. 1. Cilt. haz. Mehmet Arslan. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.
- Telkenaroğlu, M. Rahmi. "Osmanlı'dan Günümüze Anadolu Medreselerinde Fıkıh Tedrisatı ve Sorunları". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20 (2012), 151-177.
- Türkan, Zîşan. "Osmanlı Dönemi Hadis Şerhlerinin Şerh Literatürü İçindeki Yeri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 143-164.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar Başkanlığı. "Milli Saraylar/Hizmetler/Yazma Eserler". Erişim 8 Temmuz 2024. <https://www.millisaraylar.gov.tr/Hizmetler/YazmaEserler>
- Uludağ, Süleyman. "Delâilü'l-Hayrât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9/113-114. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Osmanlı Yeniçeri Teşkilatında Devşirmeler Nasıl Toplanır, Nasıl Yetiştirilirdi?". *Tarih ve Edebiyat Mecmuası* 18/10 (1982), 34-40.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*. 1. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Devşirme". *İslâm Ansiklopedisi*. 3/563-565. İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1993.
- Yaman, Ahmet. "Kenzü'd-Dekâik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/261-262. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Âmentü". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/28-30. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Beyzâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/100-103. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Fahreddin er-Râzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/89-95. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yaylalı, Davut. "Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/487-488. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yazıcı, İshak. "Semerkandî, Ebü'l-Leys". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/473-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yazır, Mahmud Bedreddin. *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*. C.1-2. haz. Hüseyin Gündüz vd. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023.
- Yıldırım, İlyas. "Taşköprizâde'nin eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye'sinden Bir Fıkıh Tarihi Okuması: Başlangıcından XVI. Asrın Ortalarına Kadar Osmanlı Ulemâsının Fıkıh İlmi Eserleri". *III. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu (Kastamonu'da İlmî Hayat ve Kastamonu Âlimleri) (06-08 Mayıs 2016, Kastamonu)*. ed. Ali Rafet Özkan. 211-234. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Yıldız, A. Vahap. "Osmanlılar'da Yazı Çeşitleri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/28 (2012), 47-62.
- Yüksel, Emrullah. "Birgivi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/191-194. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Zennûn, Yûsuf-Serin, Muhittin. "Küfi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/342-345. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Ekler

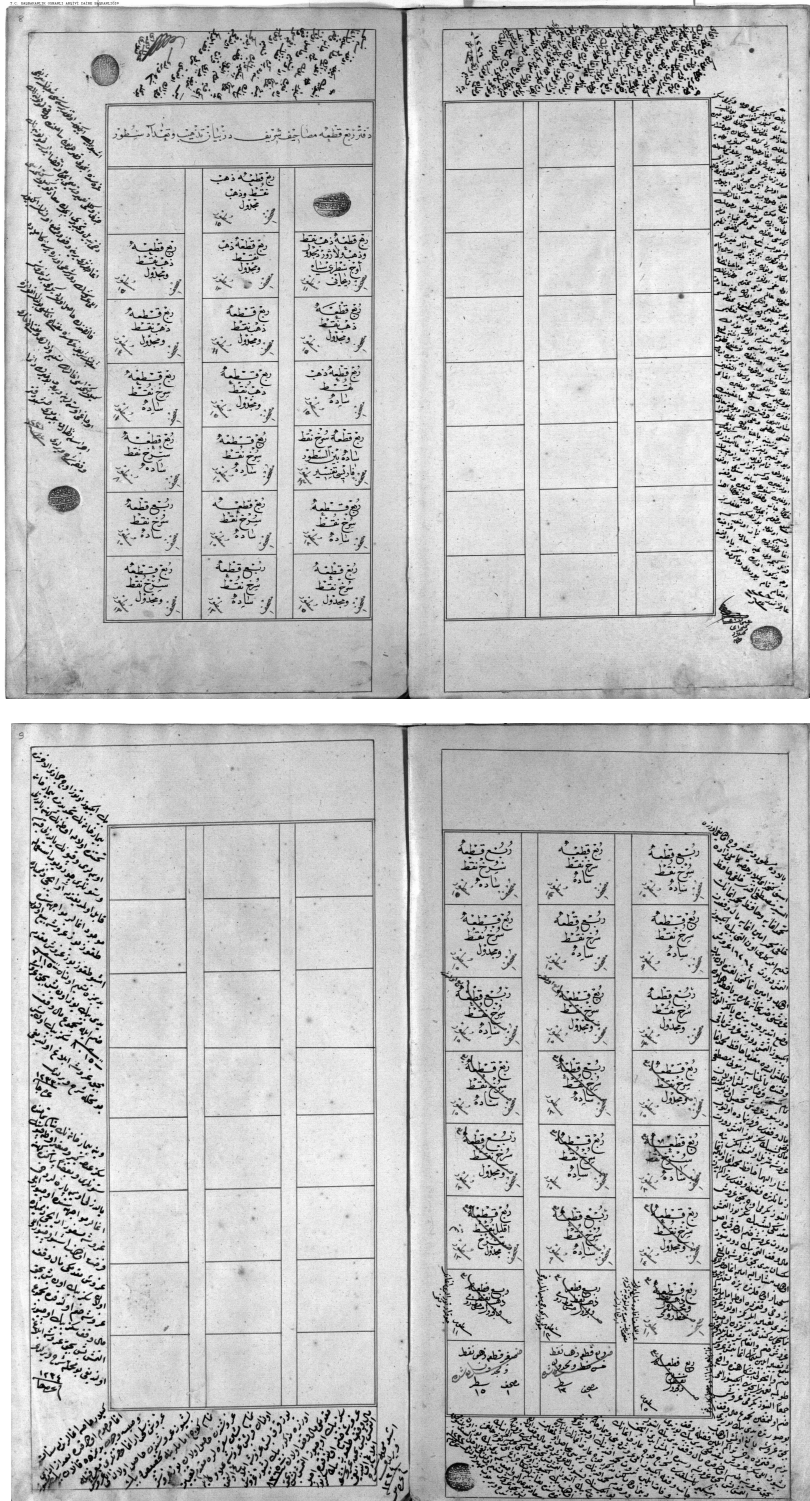
Ek 1. Kiler Kethüdası Süleyman Ağa'nın Kiler Odası Kitaplığı Vakfı'na Ait Evâsıt-ı Muharrem 1154/29 Mart-7 Nisan 1741 Tarihiili Vakfiyesi¹⁵¹

¹⁵¹ BOA, TSMA, d., No. 159, 3b-4b.

Ek 2. Kiler Odası'nın Kitaplığında Bulunan Kur'ân-ı Kerimler ile Kitapların Kaydedildiği Defterden Örnek Sayfalar¹⁵²

¹⁵² BOA, TSMA, d., No. 159, 7b-8a, 8b-9a.